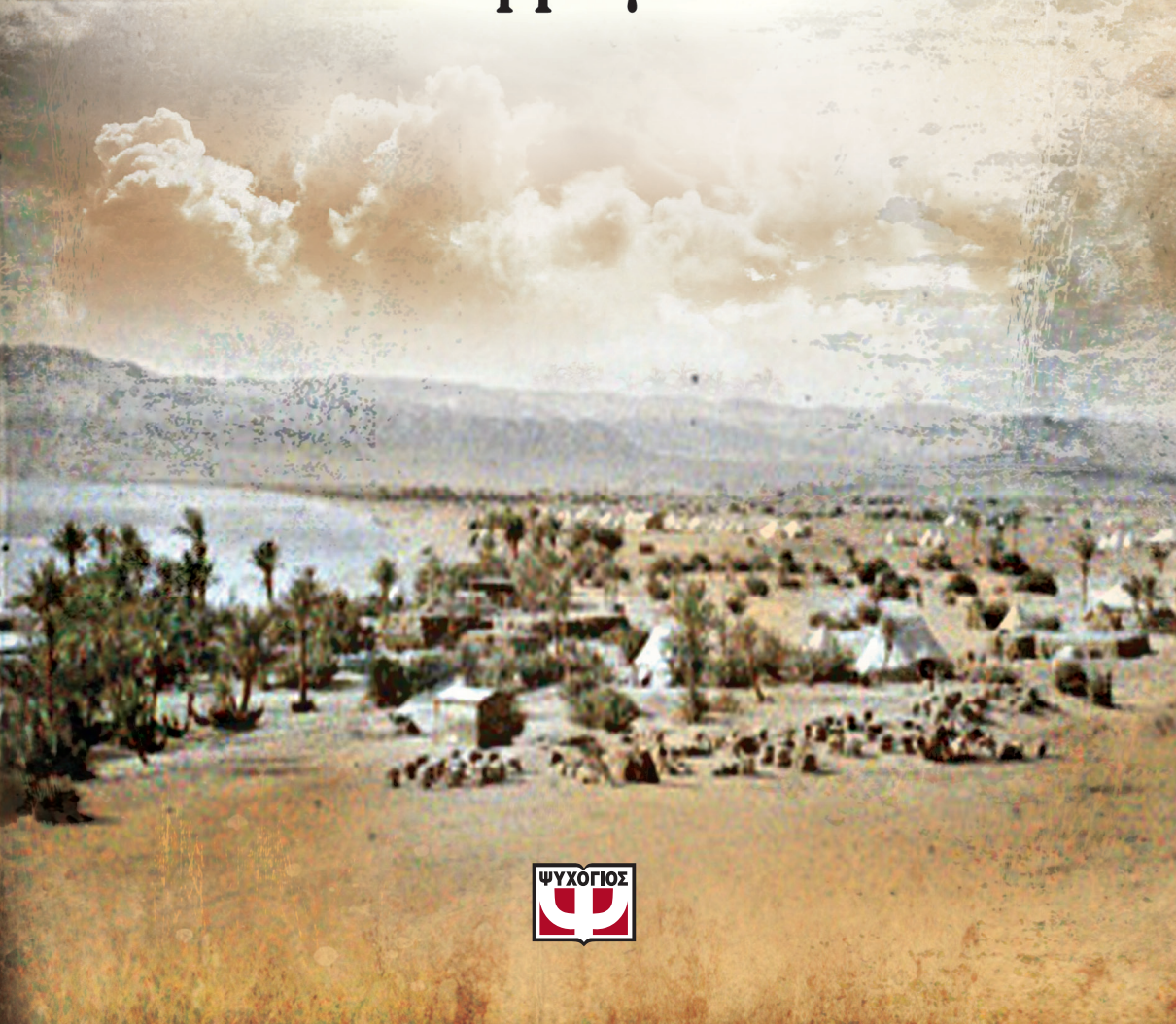


ROGER FORD

Ο Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ
ΣΤΗ ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ

Από την Εδέμ
στον Αρμαγεδδώνα



ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ ΔΙΑΘΕΤΟΥΝ

0,10 €

ΑΠΟ ΚΑΘΕ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥΣ
ΣΕ ΚΟΙΝΩΦΕΛΕΙΣ ΣΚΟΠΟΥΣ
ΓΙΑ ΟΛΟ ΤΟ 2011

**Ο Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ
ΣΤΗ ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ**

**Από την Εδέμ
στον Αρμαγεδδώνα**

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ:
EDEN TO ARMAGEDDON – THE FIRST WORLD WAR IN THE MIDDLE EAST
Από τις Εκδόσεις Orion Books, Λονδίνο 2009

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στη Μέση Ανατολή**

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Roger Ford

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Ελένη Χαλαζιά

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Κυριάκος Αθανασιάδης

ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Βίκυ Αυδή

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: *Το στρατόπεδο των αγγλο-αραβικών δυνάμεων, όχθη του κόλπου της Ακαμπα, Ιορδανία, 1918. Αυτοχρωμία του Paul Castelnau.*

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Άγγελος Ελεύθερος & ΣΙΑ Ο.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Κωνσταντίνα Παναγιώτου & ΣΙΑ Ο.Ε.

© Roger Ford, 2009

First published by Weidenfeld & Nicolson Ltd.

© Εικόνας εξωφύλλου: Μουσείο Albert-Kahn, Γαλλία

© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2011

Πρώτη έκδοση: Νοέμβριος 2011

ISBN 978-960-496-024-8

Τυπώθηκε σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδειάς του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

Έδρα: Τατοίου 121

144 52 Μεταμόρφωση

Βιβλιοπωλείο: Μαυρομυχάλη 1

106 79 Αθήνα

Τηλ.: 2102804800

Telefax: 2102819550

www.psichogios.gr

e-mail: info@psichogios.gr

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.

Head office: 121, Tatoiou Str.

144 52 Metamorfossi, Greece

Bookstore: 1, Mavromichali Str.

106 79 Athens, Greece

Tel.: 2102804800

Telefax: 2102819550

www.psichogios.gr

e-mail: info@psichogios.gr

ROGER FORD

Ο Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ
ΣΤΗ ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ

Από την Εδέμ
στον Αρμαγεδδώνα



Μετάφραση: Ελένη Χαλαζιά



*Στη σύζυγό μου, Μισέλ,
χωρίς την οποία αυτό το βιβλίο δεν θα είχε γραφεί ποτέ.*

Περιεχόμενα

Κατάλογος χαρτών 11

Κατάλογος φωτογραφιών 12

ΠΡΕΛΟΥΔΙΟ

1. Ο δρόμος προς τον πόλεμο 17

ΜΕΡΟΣ Ι. ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ

2. Έως τον Κήπο της Εδέμ 45

3. Πολιορκημένοι στο Κουτ 68

4. Έως τη Βαγδάτη, και πέρα απ' αυτήν 105

5. Προς τη Μοσούλη 140

ΜΕΡΟΣ ΙΙ. Ο ΚΑΥΚΑΣΟΣ, Η ΑΡΜΕΝΙΑ, Η ΑΝΑΤΟΛΙΑ ΚΑΙ Η ΠΕΡΣΙΑ

6. Σαρικαμής φατζιασί 177

7. Οι Τούρκοι αντιστέκονται 201

8. Η Ανατολία δέχεται εισβολή 221

9. Αρμενία, Αζερμπαϊτζάν και Περσία 256

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ. ΤΑ ΔΑΡΔΑΝΕΛΙΑ ΚΑΙ Η ΚΑΛΛΙΠΟΛΗ

10. Προς την Κωνσταντινούπολη! 287

11. Αποβάσεις και αδιέξοδα 302

12. Μια αποτυχία της ηγεσίας 345

ΜΕΡΟΣ ΙV. ΑΙΓΥΠΤΟΣ, ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ ΚΑΙ ΣΥΡΙΑ

13. Σουέζ και Σινά 417

14. Προς τις πύλες της Παλαιστίνης 432

15. Διαμέσου της Γάζας στην Ιουδαία 461

16. Περνώντας από τον Αρμαγεδδώνα 502

ΜΕΡΟΣ V. ΕΠΑΚΟΛΟΥΘΑ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

17. Ήττα και νίκη, ακρωτηριασμός και ανανέωση 545

Σημειώσεις 579

Ευρετήριο 663

Κατάλογος χαρτών

- Χάρτης 1. Η Ευρασία το 1914
Χάρτης 2α. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1875
Χάρτης 2β. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1914
Χάρτης 3. Τα δυτικά όρια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας:
1832, 1856, 1878, 1914
Χάρτης 4. Το θέατρο επιχειρήσεων της Μεσοποταμίας
Χάρτης 5. Μεσοποταμία – Από την Αμάρα έως τον Περσικό Κόλπο
Χάρτης 6. Μεσοποταμία – Από την Κτησιφώντα έως την Αμάρα
Χάρτης 7. Μεσοποταμία – Το λεκανοπέδιο Αντχαϊμ-Ντιγιάλα
Χάρτης 8. Μεσοποταμία – Από τη Μουσούλη στον Αντχαϊμ
Χάρτης 9. Το θέατρο επιχειρήσεων του Καυκάσου
Χάρτης 10. Καύκασος – Από το Ερζερούμ έως το Καρς
Χάρτης 11. Καύκασος – Το λεκανοπέδιο του ανατολικού Άνω Ευφράτη
Χάρτης 12. Καύκασος – Ανατολική Ανατολία
Χάρτης 13. Καύκασος – Αζερμπαϊτζάν και δυτική Περσία
Χάρτης 14. Νοτιοανατολική Μακεδονία, Θράκη και βορειοδυτική
Ανατολία
Χάρτης 15. Η Καλλίπολη και τα Δαρδανέλια
Χάρτης 16. Καλλίπολη – Η ναυτική άμυνα των Δαρδανελίων
Χάρτης 17. Καλλίπολη – Οι θέσεις στον όρμο Άνζακ
Χάρτης 18. Καλλίπολη – Οι αποβάσεις στο ακρωτήριο Έλλη
Χάρτης 19. Καλλίπολη – Οι θέσεις στον κόλπο Σούβλα
Χάρτης 20. Καλλίπολη – Οι θέσεις στο ακρωτήριο Έλλη
Χάρτης 21. Το θέατρο επιχειρήσεων της Παλαιστίνης
Χάρτης 22. Παλαιστίνη – Η Διώρυγα του Σουέζ και το βόρειο Σινά
Χάρτης 23α. Η Χετζάζη (βόρειο τμήμα)
Χάρτης 23β. Η Χετζάζη (νότιο τμήμα)
Χάρτης 24. Παλαιστίνη – Οι νότιες προσβάσεις της Γάζας
Χάρτης 25. Παλαιστίνη – Νότιο τμήμα (Φιλισταία και Ιουδαία)
Χάρτης 26. Παλαιστίνη – Πριν από την τρίτη μάχη της Γάζας
Χάρτης 27. Παλαιστίνη – Βόρειο τμήμα (Γαλιλαία)
Χάρτης 28. Η Μέση Ανατολή όπως την πρότεινε η Συνθήκη των Σεβρών
Χάρτης 29. Ανατολία (βορειοδυτικό τμήμα)
Χάρτης 30. Η Ευρασία το 1939

Κατάλογος φωτογραφιών

- Ο σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ Β΄
- Ο Ισμαήλ Ενβέρ πασάς
- Ο Αχμέτ Τζεμάλ πασάς
- Ο Μεχμέτ Ταλάτ
- Ο βαρόνος Χανς φον Βάνγκενχάιμ
- Ο βαρόνος Κόλμαρ φον ντερ Γκολτς
- Ο ταξίαρχος Ουόλτερ Ντελαμίν
- Ο αντιστράτηγος σερ Άρθουρ Μπάρετ
- Ο υποστράτηγος σερ Τσαρλς Τάουνσεντ
- Ο αντιστράτηγος σερ Τζον Νίξον
- Ο αντιστράτηγος σερ Πέρσι Λέικ
- Ο αντιστράτηγος σερ Φέντον Άιλμερ (Σταυρός της Βικτωρίας)
- Ο υποστράτηγος σερ Τζορτζ Κόριντζ
- Ο σερ Φρέντερικ Μοντ
- Ο σερ Ουίλιαμ Μάρσαλ
- Ο Χαλίλ πασάς και το επιτελείο του
- Ο Ουίνστον Τσόρτσιλ και ο σερ Τζον Άρμπαθνοτ Φίσερ
- Ο υποναύαρχος Τζον ντε Ρόμπκε
- Ο υποναύαρχος Ρόσλιν Γουέμς
- Ο υποστράτηγος Άιλμερ Χάντερ-Ουέστον
- Ο Μουσταφά Κεμάλ
- Ο αντιστράτηγος σερ Φρέντερικ Στόπφορντ
- Ο αντιστράτηγος σερ Μπράιαν Μάχον
- Ο σερ Ίαν Χάμιλτον και ο στρατηγός Ανρί Γκουρό
- Ο στρατηγός Ανρί Γκουρό και ο στρατηγός Μορίς Μπελούντ
στην Καλλίπολη
- Ο υποστράτηγος Μποβουάρ ντε Λιλ
- Ο αντιστράτηγος σερ Τζούλιαν Μπινγκ
- Ο αντιστράτηγος σερ Ουίλιαμ Μπέρντγουντ
- Ο Νικολάι Νικολάγιεβιτς Γιουντένιτς
- Ο Φεϊζάλ ιμπν Χουσεΐν
- Ο στρατηγός σερ Έντμουντ Άλενμπι
- Ο λοχαγός Τ. Ε. Λόρενς
- Ο Κάιζερ Γουλιέλμος Β΄

Ο Ντέιβιντ Λόιντ Τζορτζ, ο Βιτόριο Ορλάντο, ο Ζορζ Κλεμανσό
και ο Γούντροου Ουίλσον

Το *Μπαμπ-ι-Αλί*

Βασιβουζούκοι

Το γερμανικό καταδρομικό μάχης SMS «Goeben»

Ποτάμιο νοσοκομειακό πλοίο

Τούρκοι χιονοδρόμοι στρατιώτες

Προκεχωρημένο τμήμα της Ντάνστερφος

Ρυμουλκώντας αποβατικά τμήματα στον όρμο Άνζακ

Αυστραλιανά στρατεύματα πάνω στο HMS «Prince of Wales»

Αυστραλοί και Νεοζηλανδοί τραυματίες

Ατιμόπλοια

Αυστραλιανά στρατεύματα εφορμούν στην Καλλίπολη

Η Βασιλική Ναυτική Μεραρχία προβάρει μία επίθεση

Αυστραλός ελεύθερος σκοπευτής και ο παρατηρητής του

στο Φυλάκιο του Κουίν

Σκάμματα του ANZAC σε πλαγιά βουνού

Το Φυλάκιο Νο 2 του ANZAC στη Βόρεια Ακτή

Το Φυλάκιο του Στιλ στον όρμο Άνζακ

Σενεγαλέζοι στην Καλλίπολη

Πεδινό πυροβόλο των 75 χιλιοστών σε δράση

Η Ακτή V στο ακρωτήριο Έλλη

Βρετανοί πολυβολητές στην Καλλίπολη

Παίρνοντας το λουτρό στην Έλλη

Κιρέτς Τεπέ

Τουρκικό πεδινό πυροβολικό

Αυστραλιανός σταθμός επίδεσης

Το ακρωτήριο Σούβλα

Το βρετανικό πολεμικό «Cornwallis»

Παίζοντας κρίκετ για να παραπλανηθούν οι Τούρκοι

Ο προμαχώνας Χουρέιρα

Τούρκοι πολυβολητές στη γραμμή Γάζα-Μπερσεμπα

Ο στρατηγός Κρενς φον Κρέσενσταϊν επιθεωρεί τουρκικά

στρατεύματα εφόδου

Τουρκικό πεζικό βορείως της Ιερουσαλήμ

Το αυστραλιανό Ελαφρύ Ιππικό μπαίνει στη Δαμασκό

Ελληνικές δυνάμεις στη Σμύρνη το 1919

ΠΡΕΛΟΥΔΙΟ



ΧΑΡΤΗΣ 2Α
Η Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1875



ΧΑΡΤΗΣ 2Β
Η Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1914

Ο δρόμος προς τον πόλεμο

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελούσε μία δεσπόζουσα δύναμη στις παγκόσμιες υποθέσεις για περισσότερο από μισή χιλιετία. Στο ζενίθ της εκτεινόταν σε τρεις ηπείρους, φτάνοντας από τον Περσικό Κόλπο έως τη σύγχρονη Αλγερία,¹ και από τα σύνορα της Αυστρίας ανατολικά έως την Κασπία Θάλασσα και, νότια, έως το Σουδάν. Στις αρχές του 19ου αιώνα, ωστόσο, είχε επέλθει η τελική παρακμή. Ήδη στην Υψηλή Πύλη² είχε απομείνει απλώς ένας κατ' όνομα έλεγχος των βορειοαφρικανικών της επαρχιών και η λαβή της πάνω στα υπολείμματα των ευρωπαϊκών εδαφών της στα Βαλκάνια χαλάρωνε, λόγω κυρίως των προσπαθειών της Ρωσίας, της δύναμης που είχε υπάρξει ο αδυσώπητος εχθρός της από τα τελευταία έτη του 17ου αιώνα και που θα παρέμενε τέτοια μέχρι τη δική της πτώση.

Η Ρωσία ήταν μία δύναμη που έπρεπε να υπολογίζει κανείς μέσα στα Βαλκάνια λόγω του αυτοπροσδιορισμού της ως υπερμάχου της χριστιανικής πίστης, έναν ρόλο που είχε αναλάβει έπειτα από την πτώση του Βυζαντίου στις 29 Μαΐου 1453. Παρά τον βίαιο προσηλυτισμό εκ μέρους των Τούρκων, τα δύο τρίτα του πληθυσμού των βαλκανικών επαρχιών παρέμειναν χριστιανικά και παρείχαν στους Ρώσους μια επαρκή μάζα με την οποία μπορούσαν να εργαστούν. Διαφωνίες αναζωπυρώνονταν και καταστέλλονταν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο³ σε τακτική βάση, αλλά το 1875 κάτι πολύ πιο σοβαρό άρχισε να σχηματοποιείται.

Εκείνη τη χρονιά, η Οθωμανική Αυτοκρατορία χρωστούσε στις ευρωπαϊκές τράπεζες ένα ποσό της τάξεως των 200 εκατομμυρίων λιρών,⁴ εξαιτίας κυρίως του γεγονότος ότι η Βιομηχανική Επανάσταση την είχε προσπεράσει και την είχε αφήσει με καταστροφικό ισοζύγιο πληρωμών.⁵ Τα τοκοχρεολύσια έφταναν τα 12 εκατομμύρια λίρες, το μισό ετήσιο ακαθάριστο εγχώριο προϊόν της Τουρκίας, και η Πύλη, μη μπορώντας να συγκεντρώσει ένα τέτοιο ποσό, αρνήθηκε να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της.⁶ Αυτό φυσικά έκλεισε αμέσως όλες τις πηγές δανεισμού και, αποζητώντας απεγνωσμένα χρήματα, η χώρα επέβαλε βαρύτερους νέους φόρους σε μια απέλπιδα προσπάθεια να συγκεντρώσει τους απαραίτητους

πόρους. Ήδη η φορολογική κατάσταση απέβαινε ιδιαίτερα βαριά στους μη μουσουλμάνους (που στερούνταν τουλάχιστον το 40% των εισοδημάτων τους). Οι νέες απαιτήσεις το χειροτέρευσαν αυτό, και οι Ρώσοι δεν άργησαν να εκμεταλλευτούν την αναταραχή που προκλήθηκε.

Αναμφίβολα η Πύλη ανέμενε κάποια έντονη αντίδραση, αλλά ήταν σίγουρη ότι θα μπορούσε να την αντιμετωπίσει και να την ελέγξει. Επρόκειτο για κάκιστο υπολογισμό... Τον Ιούνιο του 1875 άρχισαν οι διαμαρτυρίες –έτυχε να συμβούν στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, αλλά θα μπορούσαν να είχαν ξεσπάσει σε οποιαδήποτε άλλη παρόμοια τοποθεσία– και κατεστάλησαν αρκετά γρήγορα, αλλά οι Τούρκοι απέτυχαν να σβήσουν τελείως τις σπιθές – σπιθές που αναζωπυρώθηκαν ξανά το επόμενο έτος, αυτή τη φορά στη Βουλγαρία. Την άνοιξη του 1876 οι παρακινήσιμοι από τους Ρώσους διαφωνούντες ήταν έτοιμοι να δράσουν, αλλά οι Οθωμανοί, ειδοποιημένοι από έναν άριστο μηχανισμό συλλογής πληροφοριών, τους πρόλαβαν και αποφάσισαν να τους τιμωρήσουν παραδειγματικά για να αποθαρρύνουν και οποιονδήποτε άλλον. Έως τις 25 Απριλίου η Πύλη είχε εξαπολύσει το αγαπημένο της όπλο: ατάκτους που ήταν γνωστοί ως βασιβουζούκοι,⁷ οι οποίοι ρύθμισαν το ζήτημα με τον δικό τους αμίμητο τρόπο, ενώ ο Τουρκικός Στρατός παρακολουθούσε αδρανής. Έως τα μέσα Μαΐου η τραγική υπόθεση είχε τελειώσει. Δεν έγινε καμία προσπάθεια να διαχωριστούν οι ένοχοι από τους αθώους και οι πιο ευάλωτοι υπέφεραν δυσανάλογα. Δεν υπάρχουν σαφή ιστορικά δεδομένα για τον αριθμό των ανθρώπων που σκοτώθηκαν: οι εκτιμήσεις κυμαίνονται από τους 3.000 έως και τους δεκαπλάσιους, με τους 12.000 να είναι γενικά αποδεκτό μέγεθος. Ογδόντα κωμοπόλεις και χωριά πυρπολήθηκαν ολοσχερώς και ίσως άλλα 200 λεηλατήθηκαν.

Ο κακός υπολογισμός της τουρκικής κυβέρνησης έγκειτο στην υποτίμηση του πόσο άσχημα θα μπορούσε να εμφανιστεί στη Δύση μια οπισθοδρόμηση σε σχεδόν μεσαιωνικά πρότυπα καταπιεστικής συμπεριφοράς, κι όταν κατακάθισε ο καπνός, τόσο ουσιαστικά όσο και μεταφορικά, βρέθηκε απομονωμένη και δίχως φίλους (και με έναν νέο σουλτάνο επικεφαλής, αφού ο Αμπντούλ Αζίζ είχε πληρώσει το υπέρτατο τίμημα⁸). Η Ρωσία ήταν ήδη έτοιμη να ωθήσει οποιαδήποτε τέτοια στιγμή σε κρίση. Τα γεγονότα αποτέλεσαν κάτι περισσότερο από επαρκή αιτία πολέμου, και η κυβέρνηση της Αγίας Πετρούπολης τα ενορχήστρωσε κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μπορεί να εμπλακεί σε πόλεμο κατά των Τούρκων στα Βαλκάνια και στον Καύκασο τον επόμενο χρόνο ως ένα προσβεβλημένο ενδιαφερόμενο μέρος. (Για όσους ενδιαφέρονται να μετρούν, αυτή θα ήταν η δέκατη ρωσοτουρκική σύρραξη σε σχεδόν δύο αιώνες⁹). Συνά-

νησαν ανέλπιστα σκληρή αντίσταση στην Πλέβνα (Πλέβεν) της Βουλγαρίας,¹⁰ αλλά μέσα σε λίγους μήνες οι τσαρικές δυνάμεις βρέθηκαν μπροστά στις πύλες της Κωνσταντινούπολης και εμποδίστηκαν να εισέλθουν στην πόλη μόνο χάρη στις συνδυασμένες προσπάθειες των άλλων Μεγάλων Δυνάμεων – μεταξύ των οποίων, η κυβέρνηση του Ντισραέλι, προσκολλημένη στις αρχές της του Πάλμερστον, έπαιξε εξέχοντα ρόλο.¹¹ Συνάφθηκε μία ανακωχή και ακολούθησε ένα συνέδριο στον Άγιο Στέφανο, εκεί όπου βρίσκεται σήμερα το διεθνές αεροδρόμιο της Κωνσταντινούπολης. Η συνθήκη που προέκυψε έδωσε στη Βουλγαρία την ανεξαρτησία της καθώς και τη βόρεια Θράκη, μέρος της Ανατολικής Θράκης και το μεγαλύτερο μέρος της Μακεδονίας.

Οι άλλες Μεγάλες Δυνάμεις (και δεν ήταν μόνες) δεν συμφωνούσαν με τη διαφαινόμενη κίνηση προς τον πανσλαβισμό και τον Ιούλιο του 1878 οργάνωσαν το Συνέδριο του Βερολίνου για να ανοίξουν και πάλι το ζήτημα. Αν και η συνθήκη που προέκυψε περιόρισε αρκετά τα αποτελέσματα της νίκης της Ρωσίας, άφησε την Οθωμανική Αυτοκρατορία συντετριμμένη στην Ευρώπη, με την Κωνσταντινούπολη να έχει στην κατοχή της μόνο μία λωρίδα εδάφους που εκτεινόταν από την κάτω Αδριατική έως τη Μαύρη Θάλασσα. Τα υπόλοιπα βαλκανικά κράτη – η Σερβία, η Ρουμανία (δηλαδή η Βλαχία και η Μολδαβία), το Μαυροβούνιο και το βόρειο τμήμα της Βουλγαρίας¹² – απέκτησαν την ανεξαρτησία τους, ενώ η Αυστροουγγαρία ανέλαβε τον έλεγχο της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και η Ρωσία διατήρησε αυτά που είχε καταλάβει στον Καύκασο. Στόιχισε επίσης στους Τούρκους την Κύπρο, η οποία προσαρτήθηκε από τους Βρετανούς για να λειτουργεί δίκην πύλης προς τη Διώρυγα του Σουέζ,¹³ ως τμήμα της βρετανικής υποστήριξης προς το Βερολίνο. Αυτή θα ήταν η τελευταία φορά που η Βρετανία έπαιρνε το μέρος της Τουρκίας, κυρίως χάρη στη θέση που υιοθέτησε ο Μέγας Πρεσβύτερος της βρετανικής πολιτικής του 19ου αιώνα, ο Ουίλιαμ Γιούαρτ Γκλάντστοουν. Η αμείλικτη αποστοροφή του Γκλάντστοουν για τη συμπεριφορά των Τούρκων στη Βουλγαρία δεν γνώριζε όρια, και όταν επέστρεψε στην εξουσία το 1880 ως επικεφαλής μιας Φιλελεύθερης κυβέρνησης έκανε ό,τι μπορούσε ώστε η αντιπάθειά του να μετατραπεί σε επίσημη πολιτική.¹⁴ Η γνώμη του έμελλε να επηρεάσει εκείνη των ακόλουθων βρετανικών κυβερνήσεων. Εξακολουθούσε, δε, να απηχεί (στην κυβέρνηση του Λόιντ Τζορτζ) ακόμη και κατά τη δεκαετία του 1920.

Αυτό αποτελούσε μία σημαντική απόκλιση από την προηγούμενη πρακτική, καθώς η σχέση της Βρετανίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε υπάρξει παραδοσιακά σχεδόν πατερναλιστική. Όταν τα οθωμανι-

κά συμφέροντα επιθυμούσαν να υιοθετήσουν δυτικούς τρόπους για να κάνουν δουλειές –στη δημιουργία της Εθνικής Τράπεζας, για παράδειγμα–, ήταν φυσικό να κοιτούν προς το Λονδίνο για εξειδικευμένες γνώσεις και για τα απαιτούμενα κεφάλαια (αν και υπήρχαν επίσης αρκετά γαλλικά χρήματα σε χρήση στην Αυτοκρατορία, και όχι μόνο στο Λεβάντε, το οποίο το Παρίσι θεωρούσε ως δική του σφαίρα συμφερόντων). Τώρα πια δεν το έπρατταν, και οι Βρετανοί χρηματοδότες που υπέστησαν τις συνέπειες κατηγόρησαν τον Γκλάντστοουν για την εκστρατεία κατασπίλωσης της Τουρκίας. Όπως το έθεσε ο στρατιωτικός ανταποκριτής των *Times*, της προτιμώμενης εφημερίδας τους:

...κάτω από το μαγνητικό άγγιγμα της μαραινόμενης ρητορείας του κυρίου Γκλάντστοουν, η υπόθεση της Τουρκίας στην Αγγλία έχει συντριβεί στη σκόνη [...]. Το ζήτημα για εμάς ήταν ανέκαθεν εάν η Τουρκία θα ετάσσετο στο πλευρό μας ή στο πλευρό των αντιπάλων μας και των δυνητικών εχθρών μας. Ο κύριος Γκλάντστοουν και το Φιλελεύθερο Κόμμα, μη προειδοποιημένο από κάποιον Βρετανό Μόλτκε,¹⁵ έδωσε στο ερώτημα τη δεύτερη απάντηση. Η θερμιά και γενναιόδωρη συμπάθεια του λαού μας προς τις φυλές που υποφέρουν υπερασκέλισε την ψυχρή και υπολογιστική σύνεση της διπλωματίας, η οποία ζυγίζει εκ των προτέρων τις συνέπειες των πράξεών της. Η συμμαχία με την Τουρκία ήταν για τη Γερμανία ένα έξοχο εύρημα. Υπέροχα τοποθετημένη πάνω σε τρεις ηπείρους, αθεράπευτα εχθρική προς τη Ρωσία, οι αριθμοί της οποίας κάθονται σαν εφιάλτης πάνω στην ψυχή του Γερμανού στρατηγικού σχεδιαστή, πικραμένη από την Αγγλία εξαιτίας της καμπάνιας για τις ομοότητες και για την απώλεια της Κύπρου και της Αιγύπτου, και ικανή να χρησιμεύσει κατά βούληση ως όπλο κατά της Ρωσίας, της Αυστρίας ή της Αγγλίας, η πολεμοχαρής Αυτοκρατορία των Οθωμανών ασκούσε ακαταμάχητη έλξη όχι μόνο στη στρατιωτική καρδιά ενός στρατιωτικού κράτους αλλά και στην κοινή λογική των Γερμανών πολιτικών και στην τσέπη του Γερμανού εμπόρου.

Αυτή ήταν φυσικά επιθετική δημοσιογραφία, αλλά δεν απείχε πολύ από την αλήθεια και όντως αντικατόπτριζε μία ριζική μεταβολή ευθυγραμμίσεων. Ενοποιημένη μόλις τον Ιανουάριο του 1871, έπειτα από την εισβολή της Πρωσίας στη Γαλλία και τη νίκη της σε μία εκστρατεία που διήρκεσε λιγότερο από έξι μήνες, η κύρια στρατηγική ροπή της Γερμανίας ήταν να εκτοπίσει τη Ρωσία ως κυρίαρχη δύναμη στην ηπειρωτική Ευρώπη. Η Dreikaiserbund (η «Λέσχη των Τριών Αυτοκρατόρων»), που

έφερε τη Γερμανία σε συμμαχία με την Αυστροουγγαρία και τη Ρωσία από το 1872, αποτελούσε κύριο μοχλό τής εν λόγω πολιτικής. Όταν αυτή η συμμαχία διαλύθηκε, έπειτα από τις γερμανικές προσπάθειες (στο Συνέδριο του Βερολίνου) να καταπνιγούν οι ρωσικές φιλοδοξίες αναδιάρθρωσης των Βαλκανίων, τα γερμανικά συμφέροντα ήταν ελεύθερα να φλερτάρουν με τους Τούρκους και το έκαναν με τη βούλησή τους. Σφυρηλατήθηκαν εμπορικοί δεσμοί και σιγά-σιγά το Βερολίνο απέκτησε μία νέα σημασία στην Κωνσταντινούπολη, ως μια έγκαιρη και καλοδεχούμενη εναλλακτική λύση στο υπερφίαλο και φαρισαϊκό Λονδίνο και το πανούργο, στενόμυαλο Παρίσι. Συμπτωματικά, κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου, ο Βίσμαρκ –στον οποίο είχε εναποτεθεί η πραγματική εξουσία του έθνους– πείστηκε να χαλαρώσει την πολιτική του για τον περιορισμό των συμφερόντων του έθνους του στην Ευρώπη,¹⁶ δίνοντας μία νέα δύναμη στις φωνές που κήρυτταν τον επεκτατισμό.

Εκείνοι στη Γερμανία, κυρίως διανοούμενοι και ακαδημαϊκοί, που συνηγορούσαν στην επέκταση στην Εγγύς Ανατολή έλαβαν μία ώθηση όταν ο παλιός αυτοκράτορας πέθανε το 1888. Στο θρόνο ανέβηκε ο Γουλιέλμος Β΄¹⁷ και μαζί του ήρθε ένα τέλος στην περιοριστική επιρροή του Βίσμαρκ. Ο Κάιζερ έτεινε ευήκοον ους σε νέες φωνές, μεταξύ των οποίων και εκείνη του κόμη Πάουλ φον Χάτσφελντ, πρεσβευτή για πολλά χρόνια στην Κωνσταντινούπολη, που διαδραμάτισε ουσιώδη ρόλο στο να τον πείσει πως η Γερμανία έπρεπε να βιαστεί να καταλάβει τη θέση της Αγγλίας και της Γαλλίας, την οποία λαχταρούσε τόσο καιρό. Άλλοι ακούγονταν πιο δημόσια. Μεταξύ αυτών και όσοι έβλεπαν τον Κάτω Δούναβη και την παράλια ζώνη της Μαύρης Θάλασσας ως επιθυμητά εδάφη-στόχους, και άλλοι που κοίταζαν ακόμη μακρύτερα, στην παλιά «εύφορη ημισέληνο» που καλύπτει τη Συρία και τη Μεσοποταμία, που τώρα είχε περιπέσει σε δύσκολους καιρούς εξαιτίας αιώνων κακοδιαχείρισης, ακόμη ικανή, ωστόσο, να επιστρέψει στην παλιά της δόξα χάρη στην ικανότητα σκληρής δουλειάς και στην εφευρετικότητα που οι Γερμανοί κατείχαν σε σημαντικές ποσότητες. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα μία νέα δέσμη πολιτικών και στάσεων: η *Drag nach Osten*, η «πορεία προς ανατολάς», σε αναζήτηση εδάφους για επέκταση, ένας ριζοσπαστικός εκσυγχρονισμός του μεσαιωνικού *Ostsiedlung*, επεκτάθηκε ώστε να περιλάβει όχι μόνο την Ανατολική Ευρώπη αλλά επίσης την Εγγύς και Μέση Ανατολή,¹⁸ όπου ο Βίσμαρκ είχε διστάσει να κινηθεί από φόβο μήπως ενοχλήσει τις βρετανικές, γαλλικές και ρωσικές ευαισθησίες.

Θα ήταν λάθος να πούμε πως υπήρχε στη Γερμανία οτιδήποτε που να έμοιαζε με εμμονή με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά σίγουρα υπήρ-

χε ένα υπόγειο ρεύμα συναισθημάτων στην επιχειρηματική κοινότητα πως δεν θα έπρεπε να χαθεί καμία ευκαιρία διεξόδου στη δομή της τουρκικής κοινωνίας. Έτσι γεννήθηκε μία μορφή αυτού που σήμερα θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε εμπορική αποικιοκρατία, με τις γερμανικές τράπεζες, ιδίως τη σχετικά νεοσύστατη αλλά πολύ επιθετική και ταχέως αναπτυσσόμενη Deutsche Bank, να αναλαμβάνουν σημαντικά ρίσκα για να εξασφαλίσουν δουλειές εκεί, περιστέλλοντας αρκετά τα επιτόκια που προσέφεραν τα ιδρύματα του Λονδίνου και του Παρισιού. Το 1882 η γερμανική βιομηχανία όπλων και πυρομαχικών έλαβε μία ώθηση όταν ο σουλτάνος ζήτησε να σταλεί από το Βερολίνο μια νέα στρατιωτική αποστολή που θα λειτουργούσε συμβουλευτικά για τον εκσυγχρονισμό του Οθωμανικού Στρατού. Υπό την καθοδήγησή της, οι Γερμανοί κατασκευαστές όπλων όπως η Mauser, η Loewe/DWM και η Krupp έλαβαν τεράστια συμβόλαια για να επανεξοπλίσουν τους Τούρκους. Ο νεαρός αυτοκράτορας έπαιξε κι αυτός το ρόλο του, αφού ο ίδιος και η αυτοκράτειρά του επισκέφτηκαν επίσημα την Κωνσταντινούπολη το 1889 (κόντρα στην αντίρρηση του Βίσμαρκ, αλλά με τρομερή λαϊκή έγκριση), επαναλαμβάνοντας το ταξίδι το 1898 –φτάνοντας μάλιστα έως τους Αγίους Τόπους, όπου η θριαμβευτική είσοδος του έφιππου Κάιζερ στην Ιερουσαλήμ δεν έγινε και τόσο ευμενώς δεκτή από τον ντόπιο πληθυσμό– και ξανά το 1917.

Θα ήταν επίσης λάθος να πούμε ότι τα βρετανικά και γαλλικά συμφέροντα δεν εξακολουθούσαν να εκπροσωπούνται καλά στην Κωνσταντινούπολη. Η Τουρκική Εθνική Τράπεζα χρηματοδοτούνταν (ακόμα) από το Σίτι του Λονδίνου, και όλα τα ανώτερα διευθυντικά στελέχη της, από τον πρόεδρό της και κάτω, ήταν Βρετανοί. Οι Γάλλοι ήταν κι αυτοί εξαιρετικά δραστήριοι, και όχι μόνο στην Κωνσταντινούπολη αλλά και στη Συρία. Τον καιρό ωστόσο της πρώτης επίσκεψης του αυτοκράτορα, τα γερμανικά εμπορικά συμφέροντα είχαν πετύχει πολλά προς την κατεύθυνση του ανοίγματος νέων αγορών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και στην πορεία είχαν επεκτείνει τους ορίζοντές τους: τώρα πια απέβλεπαν όχι απλώς σε μεμονωμένες συμφωνίες αλλά σε «προγράμματα υποδομών», ώστε να διαμορφώσουν την πρωτόγονη ακόμη οικονομία της χώρας. Είχαν αργήσει σχετικά να εμπλακούν σ' αυτή τη σφαίρα, αλλά όταν ανέλαβαν δράση το έκαναν εντυπωσιακά, αφού σύντομα πρότειναν ένα σχήμα για να παράσχουν στην αυτοκρατορία ένα σιδηροδρομικό δίκτυο που θα ένωσε το σταθμό Χαϊντάρπασα, στην αντίπερα όχθη του Βοσπόρου από την Κωνσταντινούπολη, με τη Μέκκα, μέσω Αμάν και Δαμασκού, και επίσης με τη Βαγδάτη, με την υπόσχεση μιας προέκτασης έως τον Περσικό Κόλπο.¹⁹ Ο σιδηρόδρομος αποτελούσε ακρογωνιαίό λίθο στις γερμανι-

κές επεκτατικές βλέψεις –και είναι ενδιαφέρον να συλλογιστεί κανείς το αποτέλεσμα του, αν είχε ολοκληρωθεί πριν από τον Οκτώβριο του 1914– αλλά όχι και την αιτία πολέμου ανάμεσα στη Βρετανία και τη Γερμανία που κάποιοι προσπάθησαν να εμφανίσουν, για τον απλό λόγο ότι η βρετανική κυβέρνηση διέθετε τα μέσα για να ακυρώσει τις προσπάθειες του Βερολίνου σε κάθε τους στάδιο. Η διαμάχη μεταξύ Βρετανίας και Γερμανίας –η οποία επικεντρώθηκε, αλλά δεν περιορίστηκε, στο φόβο της πρώτης ότι η δεύτερη θα ανέπτυσσε ένα μεγάλο λιμάνι στο μυχό του Περσικού Κόλπου– ρυθμίστηκε προς όφελος της Βρετανίας τον Μάρτιο του 1914.

Κατά τα τελευταία χρόνια του 19ου αιώνα η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε φτάσει στα όρια της αντοχής της και επιδείκνυε τα κλασικά συμπτώματα ενός καθεστώτος ώριμου για επανάσταση παλαιού είδους. Η διάφανα λεπτή κοινωνική άνω κρούστα της δεν ήταν μόνο συνηθισμένη στα αμύθητα πλούτη και την ανεξέλεγκτη δύναμη, αλλά αγνοούσε κυριολεκτικά οποιαδήποτε άλλη συνθήκη – ενώ οι κατά κύριο λόγο τετρωμένες μεταρρυθμίσεις του σουλτάνου Αμπντούλ Μετζίντ, που έγιναν μισό αιώνα νωρίτερα, είχαν πετύχει επιτέλους να παράξουν έναν σκεπτόμενο αξιωματικό της μεσαίας τάξης που είχε αίσθηση του σκοπού του και ίσως ακόμη και μία κατεύθυνση.

Οι πρώτες ρωγμές στο προσωπείο είχαν εμφανιστεί το 1889, όταν ένα μεταρρυθμιστικό κίνημα ξεκίνησε στο μάλλον αταίριαστο περιβάλλον της σχολής στρατιωτικής ιατρικής και σύντομα διαδόθηκε σε άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Κωνσταντινούπολης αλλά και στους κόλπους της σημαντικής εκπατισμένης τουρκικής κοινότητας στο Κάιρο, που ανέκαθεν αποτελούσε θερμοκήπιο διαφωνιών. Φυσικά επρόκειτο για μία οδυνηρά αργή διαδικασία, αλλά οι κρυφές ομάδες δυνάμωσαν και οργανώθηκαν καλύτερα, και τελικά (αν και όχι πριν από το 1906) συνδέθηκαν μεταξύ τους σε ένα σώμα που αυτοαποκαλούνταν Ιτιχάντ βε Τερακί Σεμιγιετί (Επιτροπή Ένωσης και Προόδου, ΕΕΠ), ευρέως γνωστό ως Νεότουρκοι.²⁰ Πράττοντας σοφά, δεν εγκαταστάθηκαν στην Κωνσταντινούπολη αλλά στη Θεσσαλονίκη, μακριά από το άμεσο και αποφασιστικά διεισδυτικό βλέμμα της Υψηλής Πύλης.

Ένας σημαντικός παράγοντας για την άνοδο της ΕΕΠ ήταν η στάση του στρατού. Το σουλτανάτο ήταν άτρωτο όσο διατηρούσε την πίστη του στρατού, αλλά, δυστυχώς για τον Αμπντούλ Χαμίτ, από το 1890 και μετά ένας αυξανόμενος αριθμός αξιωματικών του, ιδίως εκείνοι του επιτελείου του ΙΙΙ Σώματος Στρατού στη Θεσσαλονίκη, άρχισαν να συμμαχούν με τους αναθεωρητές. Οι εμιγκρέδες οργάνωσαν ένα συνέδριο στο Παρίσι το 1902

και ένα δεύτερο πέντε χρόνια αργότερα, στο οποίο οι Νεότουρκοι, που είχαν πια κανονική δομή, εξέδωσαν μία διακήρυξη με την οποία ζητούσαν την ανατροπή του σουλτάνου. Τις πρώτες μέρες του Ιουλίου 1908, δύο νεαροί αξιωματικοί του ΙΙΙ Σώματος Στρατού, ο Νιγιαζί μπέης και ο Ενβέρ μπέης, οργάνωσαν μία δική τους μικρή εξέγερση, ανεβαίνοντας στους λόφους πάνω από τη Θεσσαλονίκη με ένα μικρό σώμα ανδρών. Ο σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ διέταξε τη σύλληψή τους, αλλά διαπίστωσε πως οι συνάδελφοί τους ήταν απρόθυμοι να ενεργήσουν εναντίον τους. Έστειλε μία μικρή δύναμη από την Κωνσταντινούπολη υπό τον Σεμσί πασά, ο οποίος πυροβολήθηκε και σκοτώθηκε επιτόπου αμέσως μόλις έφτασε, στις 7 Ιουλίου. Δύο εβδομάδες αργότερα τα γεγονότα κορυφώθηκαν με την αποστολή ενός τηλεγραφήματος στον σουλτάνο, το οποίο ανακοίνωνε την πρόθεση του στρατού να τον εκθρονίσει εκτός κι αν αποκαθιστούσε το περιορισμένο Σύνταγμα που είχε θέσει προσωρινά σε ισχύ το 1876.

Ο Αμπντούλ Χαμίτ δεν κατόρθωσε να αποκτήσει αρκετή υποστήριξη για να καταστείλει την επαπειλούμενη εξέγερση και υπέκυψε στις 24 Ιουλίου. Στις εκλογές που ακολούθησαν, η ΕΕΠ σάρωσε. Ωστόσο οι δυνάμεις της αντίδρασης δεν είχαν νικηθεί ακόμη. Στις 15 Απριλίου του επόμενου έτους, οι στρατιώτες του Ι Σώματος Στρατού που στάθμευε στην Κωνσταντινούπολη στασίασαν, ερεθισμένοι από τους μαθητές των μαντράσας²¹ και εμπνευσμένοι από μία θρησκευτική οργάνωση γνωστή ως Μωαμεθανική Ένωση, η οποία απεχθανόταν το φιλελευθερισμό που είχε ακολουθήσει τη μεταβίβαση της εξουσίας, και οργάνωσαν ένα αντιπραξικόπημα που επέστρεψε στον Αμπντούλ Χαμίτ να ανακτήσει την απόλυτη εξουσία. Αποδείχτηκε μία βραχύβια παλιννόστηση, διότι το ΙΙΙ Σώμα Στρατού με διοικητή τον Μαχμούτ Σεβκέτ (και επιτελάρχη τον 27χρονο αντισυνταγματάρχη Μουσταφά Κεμάλ), που τώρα αυτοαποκαλούνταν Στρατός Ελευθερίας, επιβίβαστηκε σε τρένα για την Κωνσταντινούπολη φτάνοντας εκεί στις 24 Απριλίου 1909 και οι αντιδραστικοί διαλύθηκαν μπροστά του. Προτού τελειώσει εκείνη η μέρα, ο σουλτάνος είχε εκθρονιστεί και μέσα σε άλλες τρεις μέρες είχε επιβιβαστεί σ' ένα τρένο για τη Θεσσαλονίκη για να αντικατασταθεί από τον Μεχμέτ Ε΄ Ρεσάτ, τον επόμενο μεγαλύτερο σε ηλικία από τους εν ζωή αδερφούς του, ο οποίος όμως αποτελούσε αυστηρά έναν εικονικό αρχηγό κράτους.

Ο Μεχμέτ Ε΄ ήταν 64 ετών όταν, στις 27 Απριλίου 1909, αναρριχήθηκε στον ακόμη πολυτελή αλλά τώρα πολύ ετοιμόρροπο θρόνο. Είχε περάσει τον ενήλικο βίο του κλεισμένος στον Καφές²² και κατά συνέπεια ήταν τελείως αποκομμένος από τον κόσμο, αλλά αυτό δεν είχε πραγματικά σημασία: δεν περίμεναν τίποτε περισσότερο απ' αυτόν (στην πραγμα-

τικότητα, του απαγορευόταν αυστηρά) από το να παίζει έναν τελετουργικό ρόλο στις κρατικές υποθέσεις. Η πραγματική εξουσία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μοιραζόταν ανάμεσα στον Μαχμούτ Σεβκέτ πασά,²³ ως επικεφαλής του στρατού, και στην Επιτροπή Ένωσης και Προόδου, η οποία ήλεγχε το κοινοβούλιο και όριζε τους υπουργούς του σουλτάνου από τον Μεγάλο Βεζίρη και κάτω.

Οι Νεότουρκοι ήταν ουσιαστικά εσωστρεφείς: ο πρωταρχικός σκοπός τους ήταν να εγκαθιδρύσουν μία αρχή ενωμένου τουρκισμού σε χαλαρή συσπείρωση των μεμονωμένων εθνοτικών κοινοτήτων εκεί όπου δεν υπήρχε ούτε καν πρόσχημα ενότητας. Η εξωτερική πολιτική τους υπάκουε σε μία και μόνο πραγματικότητα: η Αυτοκρατορία ήταν τώρα φοβερά τρωπή και όχι μόνο απέναντι στο «μαύρο θηρίο» των δύο προηγούμενων αιώνων, τη Ρωσία –η οποία συνερχόταν γοργά από την αποτυχία που είχε υποστεί τόσο αναπάντεχα όταν ενεπλάκη ελαφρά τη καρδία σε πόλεμο με την Ιαπωνία και συνετρίβη, και που τώρα είχε συμμαχήσει με τη Βρετανία και τη Γαλλία στην Τριπλή Εγκάρδια Συμμαχία–, αλλά επίσης και έναντι των δικών της πρώην υποτελών στα Βαλκάνια. Η μόνη τους ελπίδα για επιβίωση, όπως πίστευαν, έγκειτο στην αναζωογόνηση του είδους της πατρωνίας που είχε προσπατήσει την αυτοκρατορία κατά τον προηγούμενο αιώνα, και είχαν αρχίσει να προσπαθούν να σφυρηλατήσουν μία προστατευτική συμμαχία ελπίζοντας να αποθαρρύνουν τους επίδοξους θηρευτές –με πλήρη αποτυχία, θα πρέπει να ειπωθεί–, όταν δέχτηκαν επίθεση, τελείως αιφνιδιαστικά, από μια κατεύθυνση που δεν ανέμεναν καθόλου.

Η Ιταλία ήταν άλλος ένας αργοπορημένος παίκτης στην ιδέα της αυτοκρατορίας, αλλά είχε ήδη δείξει ότι διέθετε μυσ, αρπάζοντας τη μερίδα του λέοντος από τη Σομαλία κατά τη δεκαετία του 1880 και ακολούθως από την Ερυθραία το 1890. Καλόβλεπε για κάμποσο καιρό την οθωμανική επαρχία της Τριπολίτιδας (την παραλιακή περιοχή της σημερινής Λιβύης) και στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1911 χτύπησε. Μέχρι το τέλος του έτους όλοι οι παραλιακοί οικισμοί βρισκόνταν σε ιταλικά χέρια.²⁴ Τον Μάιο του 1912 οι Ιταλοί προχώρησαν ακόμη ένα βήμα και κατέλαβαν τα Δωδεκάνησα στα ανοιχτά των ακτών της Τουρκίας, των οποίων οι (κυρίως ελληνικής καταγωγής) κάτοικοι είχαν κηρύξει πολύ βολικά την ανεξαρτησία τους από την Κωνσταντινούπολη λίγες μόλις εβδομάδες νωρίτερα. Μέχρι τα τέλη Σεπτεμβρίου οι Τούρκοι είχαν ηττηθεί κατά κράτος στη Λιβύη²⁵ και αδημονούσαν να δουν το ζήτημα να κλείνει, διότι είχαν ξυπνήσει άλλοι θηρευτές και μία νέα σύρραξη μαγειρευόταν στα Βαλκάνια. Η συνθηκολόγηση έλαβε και τυπική μορφή με τη Συνθήκη του Ουσί στις 15 Οκτωβρίου. Η Λιβύη

έγινε ιταλικό έδαφος και τα Δωδεκάνησα επρόκειτο να επιστραφούν υπό την τουρκική εξουσία, αλλά τελικά κάτι τέτοιο δεν συνέβη.

Η βαλκανική καταγίδα ξέσπασε όταν το Μαυροβούνιο ενεπλάκη σε πόλεμο με την Τουρκία στις 9 Οκτωβρίου 1912 και αναμίχθηκαν σ' αυτόν με ταχεία διαδοχή η Βουλγαρία, η Ελλάδα και η Σερβία, καθεμιά αδημονώντας ν' αρπάξει όσο το δυνατόν περισσότερα εδάφη για τον εαυτό της κατά τη φάση τής άπαξ διά παντός έξωσης των Τούρκων από την Ευρώπη. Αυτό που ακολούθησε ήταν ένας πολύ παράξενος πόλεμος, χαρακτηριζόμενος από την αμοιβαία εχθρότητα που έτρεφαν οι χριστιανοί «σύμμαχοι» για τους Τούρκους. Δεν θα πρέπει όμως να υποθεθεί ούτε για μία στιγμή πως οι τρεις έτρεφαν την όποια φιλία ο ένας για τον άλλον.

Οι Μαυροβούνιοι είχαν εστιάσει την προσοχή τους στα δυτικά, οι Βούλγαροι κατέβηκαν στη Θράκη, οι Σέρβοι εισέβαλαν στη Μακεδονία και οι Έλληνες²⁶ κινήθηκαν βόρεια για να τους συναντήσουν. Οι τελευταίοι πολέμησαν τους Τούρκους στην Ελασσόνα και στο Σαραντάπορο και τους νίκησαν. Ο επόμενος αντικειμενικός τους σκοπός ήταν το Μοναστήρι (Μπίτολα), αλλά η προσοχή τους αποσπάστηκε από μία προέλαση των Βουλγάρων προς τη Θεσσαλονίκη, το βραβείο που η Σόφια επιθυμούσε να αποκτήσει πάνω από καθετί άλλο, κι έτσι βάδισαν προς ανατολάς για να προλάβουν τους Βούλγαρους και καθοδόν νίκησαν τους Τούρκους στην κοιλάδα του Αξιού, στην Καστοριά και στη Βεύη. Μέχρι τις 5 Νοεμβρίου οι Έλληνες είχαν υπερισχύσει και κατέλαβαν τη Θεσσαλονίκη. Εκείνη την εποχή οι Τούρκοι διατηρούσαν μόνο την Αδριανούπολη, τα Ιωάννινα και το Σκούταρι (τη Σκόδρα της σημερινής Αλβανίας) και είχαν απωθηθεί στις μόνιμες αμυντικές τοποθεσίες των γραμμών της Τσατάλτζας, οι οποίες εκτείνονταν από τη Μαύρη Θάλασσα έως τη Θάλασσα του Μαρμαρά, σχεδόν σε οπτική απόσταση από την ίδια την Κωνσταντινούπολη. Τον Δεκέμβριο συμφωνήθηκε μία ανακωχή και συγκλήθηκε στο Λονδίνο μία διάσκεψη ειρήνης, αλλά οι συνομιλίες διακόπηκαν στα μέσα Ιανουαρίου και δέκα μέρες αργότερα οι Νεότουρκοι ανέτρεψαν την κυβέρνηση²⁷ και αποκήρυξαν την ανακωχή, με αποτέλεσμα να ξεσπάσουν πάλι εχθροπραξίες. Ήταν λάθος. Μέσα σε λίγους μήνες οι Τούρκοι είχαν χάσει ακόμη και τα λίγα εδάφη που τους είχαν απομείνει στην Ευρώπη και ο πόλεμος έληξε με τη Συνθήκη του Λονδίνου στις 30 Μαΐου 1913.

Ή έτσι τουλάχιστον φάνηκε... Οι Βούλγαροι ωστόσο είχαν άλλες ιδέες. Μη ικανοποιημένοι από τις πρόνοιες της συνθήκης, και ειδικά από την απόδοση του μεγαλύτερου μέρους της Μακεδονίας στην Ελλάδα και της υπόλοιπης στη Σερβία, και από την αποτυχία τους να εξασφαλίσουν εδάφη που θα τους έδιναν άμεση πρόσβαση στη Μεσόγειο παρακάμπτοντας τον



ΧΑΡΤΗΣ 3

Τα δυτικά όρια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας



Βόσπορο και τα Δαρδανέλια, επιτέθηκαν απροειδοποίητα στους έως τότε συμμάχους τους στις 16 Ιουνίου. Η εκτίμηση των Βουλγάρων ότι οι δυνάμεις τους ήταν ανώτερες των άλλων γρήγορα αποδείχθηκε εσφαλμένη. Η επίθεσή τους αρχικά ανακόπηκε και αργότερα απωθήθηκε. Η Ρουμανία επιστράτευσε το στρατό της και εισέβαλε στη Βουλγαρία από το Βορρά δίχως να συναντήσει αντίσταση. Ενώ οι Βούλγαροι ήταν απασχολημένοι, ο Ενβέρ πασάς άδραξε την ευκαιρία και ηγήθηκε αυτοπροσώπως των τουρκικών δυνάμεων οδηγώντας τες διαμέσου της ανατολικής Θράκης στην ανακατάληψη της Αδριανούπολης. Η ειρήνη αποκαταστάθηκε με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου που υπογράφηκε στις 10 Αυγούστου 1913, στερώντας τη Βουλγαρία από όλα τα τουρκικά εδάφη που είχε κατορθώσει να καταλάβει, εκτός από μία στενή λωρίδα της δυτικής Θράκης δυτικά του ποταμού Έβρου (Μαρίτσα), η οποία ικανοποίησε τουλάχιστον την απαίτησή της για άμεση έξοδο στη Μεσόγειο, παρόλο που δεν ήταν τίποτα παραπάνω από μία λωρίδα ελώδους γης χωρίς κάποιο αξιόλογο λιμάνι.²⁸ Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου δημιούργησε επίσης το ανεξάρτητο κράτος της Αλβανίας στο οποίο συμπεριελήφθη το Σκούταρι, που αναγκάστηκε να παραχωρήσει το Μαυροβούνιο, και επιβεβαίωσε τη διαίρεση της Μακεδονίας. Η ορμητική πορεία του Ενβέρ προς την Αδριανούπολη επέτρεψε στην Αυτοκρατορία να διατηρήσει ένα ικανό μέρος της Θράκης ώστε να έχει τον έλεγχο της χερσονήσου της Καλλίπολης και συνεπώς τον έλεγχο των Στενών των Δαρδανελίων. Έτσι ολοκληρώθηκε η αποκατάσταση της τύχης της ΕΕΠ, και αν υπήρχε ο χρόνος να ενισχύσουν τη θέση τους τότε οι ισχυροί άνδρες του κόμματος ίσως κατόρθωναν να αναζωογονήσουν το έθνος τους παρά τα τεράστια προβλήματα που αντιμετώπιζαν. Χρόνος όμως δεν υπήρχε – επέκειντο πολύ σημαντικότερα γεγονότα.

Από την αρχή, πολύ προτού οι Ιταλοί και τα βαλκανικά χριστιανικά κράτη αναδειχτούν ως θηρευτές, οι Νεότουρκοι γνώριζαν πολύ καλά ότι η ερειπωμένη αυτοκρατορία που είχαν αναλάβει ήταν εξαιρετικά ευάλωτη. Είχαν βασίσει τις ελπίδες τους στην εξασφάλιση μιας προστατευτικής συμμαχίας με κάποια από τις Μεγάλες Δυνάμεις και είχαν αρκεστεί στην προσέγγιση με τη Μεγάλη Βρετανία ως την πιο πιθανή να αποδώσει καρπούς, έχοντας επίγνωση ότι ο ηγέτης που είχαν ανατρέψει είχε μία παραπάνω από οικεία σχέση με τον πιθανό μελλοντικό αντίπαλο της Βρετανίας, τη Γερμανία. Έκαναν την πρώτη κρούση τους από τον Νοέμβριο του 1908 κιόλας, και ο σερ Έντουαρντ Γκρέι, ο επί μακρόν Υπουργός Εξωτερικών, αρνήθηκε την προσφορά λέγοντάς τους με ελάχιστες διπλωματικές ευγένειες πως η Βρετανία δεν ενδιαφερόταν για νέες συμμαχίες. Οι Νεό-

τουρκοί προσπάθησαν ξανά έπειτα από το αποτυχημένο αντιπραξικόπημα τον επόμενο χρόνο και συνάντησαν και πάλι άρνηση, αυτή τη φορά με τον Γκρέι να τους εξηγεί σε πιο ευθείς τόνους, πως κι αυτό δεν ήταν από μόνο του οφθαλμοφανές, πως, αν δεν μπορούσαν να διατηρήσουν τη θέση τους χωρίς βοήθεια, τότε πιθανότατα ήταν καταδικασμένοι. Προσπάθησαν για μία ακόμη φορά στα τέλη του 1911, όταν ο πόλεμος με την Ιταλία βρισκόταν στο αποκορύφωμά του, και συνάντησαν και πάλι άρνηση. Κατά τη διάρκεια της ανάπαυλας των Βαλκανικών Πολέμων, τον Ιανουάριο του 1913, πλησίασαν για μία ακόμη φορά τον Γκρέι, ο οποίος τους έδωσε ξεκάθαρα. Ο πρέσβης της Βρετανίας στην Πύλη, σερ Λούις Μάλετ, σημείωσε πως «μία συμμαχία με την Τουρκία θα έωνε την Ευρώπη εναντίον μας, υπό τις παρούσες συνθήκες», ενώ ο Γκρέι εξέφρασε την άποψη πως ένας τέτοιος διακανονισμός δεν θα έκανε ούτε ως ή άλλως την Τουρκία να σταθεί στα πόδια της: απλώς θα μετρίαζε τους φόβους της και θα της επέτρεπε «να αντισταθεί στις προσπάθειες μεταρρύθμισης και να βάλει τη μία δύναμη αντιμέτωπη με την άλλη».

Φαίνεται καθαρά λοιπόν πως οι Νεότουρκοί δεν απολάμβαναν ιδιαίτερης εκτίμησης στο Λονδίνο και μάλιστα αρκετά κατώτερη από εκείνη στην οποία είχε περιπέσει το προηγούμενο καθεστώς. Αλλά, αν ήταν έτσι, από πού πήγαζε αυτή η στάση; Στο βαθμό που η διαμόρφωση της κυβερνητικής πολιτικής μπορεί πάντα να αποδίδεται σε έναν λειτουργό, φαίνεται πως είχε γεννηθεί στο νου ενός άνδρα που ήταν μάλιστα μάλλον άσημος: του Τζέραλντ Φιτζμόρις.²⁹

Ο Φιτζμόρις «είχε ζήσει τη μισή ζωή του [στην Τουρκία] και ήταν ο ενδιάμεσος αξιωματούχος της πρεσβείας στις σχέσεις της με τις τοπικές Αρχές. Γνώριζε τα πάντα και τον φοβούνταν απ' άκρου εις άκρον στην Τουρκία», σύμφωνα με τον Τ. Ε. Λόρενς. Την εποχή του πραξικοπήματος του 1908 εκτελούσε χρέη Πρώτου Δραγουμάνου της βρετανικής πρεσβείας επί εννέα μήνες. Αυτή η παράξενη θέση –οι περισσότερες πρεσβείες είχαν τέτοια: ο Δραγουμάνος ήταν κατ' όνομα ο μεταφραστής που διευκόλυνε τις επαφές, αλλά ο Φιτζμόρις ήταν αρκετά περισσότερα πράγματα απ' ό,τι τα αυτιά και το στόμα του πρέσβη– του επέτρεψε να ασκήσει σημαντική επιρροή στις αγγλοτουρκικές υποθέσεις σε μια πολύ ευαίσθητη περίοδο και η αντιπάθειά του προς τους Νεότουρκους τον καθιστούσε ακατάλληλο γι' αυτό το καθήκον. Αυτό μπορεί να μην είχε σημασία αν ο ίδιος ο πρέσβης ήταν μία ισχυρή προσωπικότητα, αλλά ούτε ο πρώτος προϊστάμενος του Φιτζμόρις, σερ Νίκολας Ο'Κόννορ, ούτε ο αντικαταστάτης του, σερ Τζέραλντ Λόουθερ –ένας προστατευόμενος του σερ Τσαρλς Χάρντιντζ, του Μόνιμου Αντιγραμματέα του υπουργείου Εξωτερικών–,

ήταν τέτοιοι. Όταν ο Λόουθερ κατέφθασε για να αναλάβει τα καθήκοντά του (έπειτα από ένα κενό τεσσάρων μηνών που ακολούθησε τον αιφνίδιο θάνατο του Ο'Κόννορ, κατά τη διάρκεια του οποίου ο Φιτζμόρις είχε μία μάλλον υπερβολική ελευθερία κινήσεων), στα τέλη Ιουλίου, μία εβδομάδα αφότου οι Νεότουρκοι είχαν απαιτήσει από τον σουλτάνο να αποκαταστήσει το σύνταγμα απειλώντας τον ότι σε αντίθετη περίπτωση θα αντιμετώπιζε εξέγερση, έμελλε να βρει τον Φιτζμόρις σε μία κυρίαρχη θέση.

Παρά την πείρα και τις γνώσεις του, ο Φιτζμόρις είχε σχηματίσει μία ατελή κατανόηση του ιστορικού και των στόχων της Επιτροπής Ένωσης και Προόδου. Πίστευε πως αυτή κυριαρχούνταν από Εβραίους και μασόνους και ως αφοσιωμένος καθολικός φονταμενταλιστής –είχε γεννηθεί στο Χάουθμ, κοντά στο Δουβλίνο, και είχε μαθητεύσει αρχικά σε ιερατική σχολή στο αποκαλούμενο Γαλλικό Κολέγιο που είχε ιδρυθεί το 1860 από ένα υπερσυντηρητικό καθολικό τάγμα με έδρα το Παρίσι, το αποκαλούμενο Εκκλησίασμα του Αγίου Πνεύματος και της Άωμης Καρδιάς της Μαρίας– απεχθανόταν και τους δύο. «Θεωρούσε [την ΕΕΠ] ως διάβολο», σύμφωνα με τον Λόρενς, «και άσκησε ολόκληρη την επιρροή της Αγγλίας υπέρ του εκτός μόδας σουλτάνου και της στείρας κλίμακας του παλατιού του. Ο Φιτζμόρις ήταν πραγματικά μανιώδης [...] και οι προκαταλήψεις του συσκοτίζαν απόλυτα την κρίση του. Το κύρος του ωστόσο ήταν τεράστιο και ο πρέσβης μας και το επιτελείο του Φόρεϊν Όφισ έπεφταν μπροστά του σαν κορύνες του μπόουλινγκ. Χάρη σ' αυτόν, αποκρούσαμε κάθε φιλική προσέγγιση που έκαναν οι Νεότουρκοι».

Στην πραγματικότητα, παρόλο που οι Νεότουρκοι ήταν πρόθυμοι να χρησιμοποιήσουν τη μασονία για να προωθήσουν το σκοπό τους και συνεργάζονταν με τις εβραϊκές οργανώσεις όποτε τους βόλεψε, ήταν ουσιαστικά κοσμικοί υπερεθνικιστές και έτρεφαν ελάχιστη εκτίμηση στις μη τουρκικές εθνοτικές ομάδες, συμπεριλαμβανομένων των Ελλήνων, των Κούρδων, των Αράβων και των Αρμενίων, που όλοι μαζί αποτελούσαν την πλειονότητα του πληθυσμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Από μια άποψη, η ιδεολογία τους ήταν παρόμοια στη φύση της με εκείνη που αναπτύχθηκε και άνθισε σε κυρίαρχη θέση στη Γερμανία της δεκαετίας του 1930. Ήταν κι αυτοί εκλεκτοί όπως οι Γερμανοί Εθνικοσοσιαλιστές και αντλούσαν μεγάλο μέρος της «εξουσίας» τους από τις «επιστημονικές» θεωρίες περί φυλετικής ανωτερότητας οι οποίες κέρδιζαν έδαφος στους ευρωπαϊκούς κύκλους στο τελευταίο μέρος του 19ου αιώνα, με τις κύριες πνευματικές επιρροές τους να είναι ο κατά βάσιν ρατσιστής κοινωνικός ψυχολόγος Γκιστάβ Λε Μπον και ο «Παππούς της Κοινωνιολογίας» Ογκίστ Κομτ. Σκοπός τους ήταν να δημιουργήσουν ένα ισχυρό έθνος

χωρίς ανάρμοστη αναφορά σε εξωτερικές επιρροές και υπήρχε μία μερίδα που επιθυμούσε να αποκαταστήσει τον τουρκικό έλεγχο πάνω στα εδάφη που είχαν χαθεί κατά τον προηγούμενο αιώνα στον νότιο Καύκασο. Η μερίδα αυτή θα συσσωρευε δύναμη όταν ο Ενβέρ πασάς θα αναδεικνυόταν σε ηγέτη της και ήταν πεπεισμένη πως ο δρόμος προς τα εκεί περνούσε από μία συμμαχία με τη Γερμανία.³⁰ Πάντως αυτό δεν σήμαινε πως ο Ενβέρ ήλεγχε σημαντικές πλευρές της τουρκικής πολιτικής στην πατρίδα του ή στο εξωτερικό. Υπήρχαν άλλοι δυνητικά εξίσου ισχυροί μ' αυτόν που ενδιαφέρονταν τουλάχιστον το ίδιο για να συνεχίσουν να εξερευνούν άλλες ατραπούς από εκείνη που οδηγούσε προς το Βερολίνο.

Τον Μάιο του 1910, όταν ο πρέσβης Λόουθερ υπέβαλε στον Χάρντιντζ στο Φόρρεϊν Όφισ μία μακροσκελή αναφορά για την κατάσταση στην Τουρκία, είχε υιοθετήσει το ευαγγέλιο του Φιτζμόρις και είχε συγκεντρώσει περαιτέρω δικές του «αποδείξεις» προκειμένου να επιβεβαιώσει την εκτίμησή του. Ήταν αυτή η ανάρμοστη αναφορά –αποκαλούσε την ΕΕΠ «Εβραϊκή Επιτροπή Ένωσης και Προόδου»– που φαίνεται πως χρωμάτισε και διαμόρφωσε τη συλλογική άποψη της βρετανικής κυβέρνησης για τους Νεότουρκους, και η προκατειλημμένη θέση της μπορεί πιθανώς να λεχθεί ότι υπήρξε ο μεγαλύτερος μεμονωμένος παράγοντας στην απόφαση της κυβέρνησης Άσκουιθ να απορρίψει τις εκκλήσεις τους για μία προστατευτική συμμαχία το 1911 και το 1913.

Παρ' όλ' αυτά, οι Τούρκοι δεν είχαν εγκαταλείψει κάθε ελπίδα για την επίτευξη κάποιας μορφής συμφωνίας,³¹ και έκαναν μία τελευταία, μάλλον πλάγια, προσέγγιση στους Γάλλους.³² Ο Τζεμάλ πασάς έθεσε το ζήτημα σε έναν σχετικά χαμηλόβαθμο αξιωματούχο, τον Πιέρ ντε Μαρζερί, διευθυντή Εμπορικών Υποθέσεων στο γαλλικό υπουργείο Εξωτερικών, όταν παρέστη στην ετήσια επιθεώρηση του γαλλικού στόλου στην Τουλόν στις 14 Ιουλίου 1914. Η πρόταση σταθμίστηκε και απορρίφθηκε, από ό,τι μπορούμε να φανταστούμε –αν και υπάρχουν κάποιοι που υποστηρίζουν ότι στην πραγματικότητα δεν σταθμίστηκε–, σε σημαντικά υψηλότερο επίπεδο, διότι εκείνη την εποχή ο Γάλλος πρωθυπουργός, Ρενέ Βιβιανί, εκτελούσε ο ίδιος χρέη υπουργού Εξωτερικών.

Επρόκειτο για την τελευταία προσέγγιση αυτού του είδους, αφού ο πόλεμος ξέσπασε στην Ευρώπη λίγες μόλις εβδομάδες αργότερα. Εκείνη την εποχή πλέον υπήρχε άλλο ένα, απολύτως ανυπέροβλο, εμπόδιο στις φιλικές σχέσεις ανάμεσα στην Τριπλή Συμμαχία και την Τουρκία. Επρόκειτο για την άνευ βοήθειας δουλειά του Ουίνστον Τσόρτσιλ.

Χάρη στην παράνοια του Αμπντούλ Χαμίτ Β΄,³³ όταν η ΕΕΠ ανέβη-

κε στην εξουσία η Τουρκία δεν είχε αξιόμαχο ναυτικό: παράξενο γεγονός για ένα έθνος που διέθετε μία ακτογραμμή μήκους χιλιάδων χιλιομέτρων και που είχε τόσο υπερπόντιες κτήσεις όσο και μία πληθώρα νησιών στα μητροπολιτικά της ύδατα. Ο Υπουργός Ναυτικών των Νεότουρκων, Τζεμάλ πασάς, σύντομα ανακοίνωσε ένα φιλόδοξο πρόγραμμα ναυπηγήσεων – όμως έλειπαν τα κεφάλαια και τελικά δεν οδηγήθηκε πουθενά. Τότε, το 1910, οι Έλληνες προμηθεύτηκαν ένα σύγχρονο θωρακισμένο καταδρομικό από τους Ιταλούς. Η οθωμανική κυβέρνηση αναθεώρησε αμέσως τις προτεραιότητές της και το αποτέλεσμα ήταν ο πιο βαρετός των ναυτικών ελιγμών: μία ναυτική κούρσα μεταξύ των δύο αντιπάλων για τον έλεγχο του Αιγαίου.³⁴

Τον Ιούνιο του επόμενου έτους οι Τούρκοι παρήγγειλαν δύο υπερσύγχρονα «υπερ-ντρέντοτ» στα βρετανικά ναυπηγεία. Το ένα θα ναυπηγούνταν από τη Vickers στο Μπάροου-ιν-Φέρνες, και το άλλο από την Armstrong Whitworth στο Έλσγουικ του Νιούκαστλ-απόν-Τάιν. Τα συμβόλαια είχαν κερδηθεί την τελευταία στιγμή, απέναντι σε πολύ σκληρό συναγωνισμό με μία γερμανική κοινοπραξία της οποίας ηγούνταν η Krupp. Παραδόξως δεν καταβλήθηκαν προκαταβολές και οι κατασκευαστές έπρεπε να επιβαρυνθούν οι ίδιοι το κόστος της προμήθειας των υλικών. Αυτό τους κατέστησε εξαιρετικά προσεκτικούς και, όταν ξέσπασε ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος τον Οκτώβριο του 1912 και οι Τούρκοι δεν μπόρεσαν να ικανοποιήσουν την απαίτηση για μία βελτιωμένη εγγύηση πληρωμής, τα ναυπηγεία σταμάτησαν τις εργασίες στα πλοία. Αργότερα η Armstrong διέλυσε το «Reshad-i-Hamiss» για να αποζημιωθεί για τα έξοδά της, αλλά η Vickers ξανάρχισε τις εργασίες στο «Reshad V», το οποίο και κατελκύστηκε με το όνομα «Resadiye» στις 3 Αυγούστου 1913.³⁵

Οι Έλληνες απάντησαν μάλλον με μισή καρδιά τον Ιούλιο του 1912 παραγγέλλοντας το «Σαλαμίζ», ένα θωρηκτό δεύτερης κλάσης, στα ναυπηγεία AG Vulcan του Αμβούργου.³⁶ Αν και το «Σαλαμίζ» δεν θα μπορούσε να συναγωνιστεί το «Resadiye», η παρουσία του θα υπέσκαπτε τις προσπάθειες των Τούρκων για κυριαρχία στην περιοχή και όταν, ένα χρόνο αργότερα, τους δόθηκαν τα μέσα για να περάσουν και πάλι μπροστά, άδραξαν την ευκαιρία. Στις 6 Αυγούστου 1910 η βραζιλιάνικη κυβέρνηση –που είχε εμπλακεί σε μια δική της κούρσα ναυτικών εξοπλισμών με τη Χιλή και την Αργεντινή– είχε παραγγείλει ένα υπερ-ντρέντοτ στην Armstrong και η τρόπιδά του είχε τεθεί τον Σεπτέμβριο του επόμενου έτους στο ναυπηγείο του Έλσγουικ στον ποταμό Τάιν με την ονομασία «Rio de Janeiro». Μέχρι τον Ιούλιο του 1913 ωστόσο οι διαφορές της Βραζιλίας με τους γείτονές της βρισκόνταν σε διαδικασία επίλυσης και

έγινε γνωστό ότι το πλοίο διατίθεται προς πώληση. Υπήρξε ανταγωνισμός για την απόκτησή του από την Ιταλία και την Ελλάδα, αλλά στις 29 Δεκεμβρίου, χάρη σε ένα δάνειο που χορήγησε μια γαλλική τράπεζα με τοκογλυφικό επιτόκιο που απαιτήθηκε να καταβληθεί προκαταβολικά, οι Τούρκοι ήταν σε θέση να ανακοινώσουν ότι είχαν αποκτήσει το μεγαλύτερο θωρηκτό του κόσμου –δεν ήταν ακριβώς το μεγαλύτερο σύμφωνα με τους αποδεκτούς κανόνες, αν και ήταν όντως το μεγαλύτερο σε μήκος με 204,7 μέτρα συνολικά–, με την παράδοσή του να συμπίπτει με εκείνη του «Resadiye» έξι μήνες αργότερα.

Επρόκειτο για ένα υπερβολικό βήμα για την ήδη υπερφορτωμένη τουρκική οικονομία. Το κόστος του δεύτερου *ντρεντοτ*, που ήρθε να προστεθεί στις άλλες υποχρεώσεις –συμπεριλαμβανομένου του επανεξοπλισμού του στρατού σύμφωνα με τις εισηγήσεις της γερμανικής στρατιωτικής αποστολής που αφίχθη τον Νοέμβριο του 1913–, ήταν μεγαλύτερο απ' ό,τι μπορούσε να αντέξει το κρατικό ταμείο και η διαφορά καλύφθηκε με κάθε διαθέσιμο μέσο: επιπλέον φόροι σε καθημερινά αγαθά όπως ψωμί, μαλλί και καπνός και με την παρακράτηση του μισθού κάθε δημόσιου υπαλλήλου στην αυτοκρατορία τον Δεκέμβριο του 1913. Και αυτά δεν άρκεσαν. Έγιναν έρανοι σε ολόκληρη την αυτοκρατορία και λέγεται πως κάθε άνδρας, γυναίκα και παιδί στην Ανατολία συνεισέφερε κάποιο είδος νομίσματος. Είναι δίκαιο να ειπωθεί πως το «Sultan Osman I», όπως έγινε γνωστό το δεύτερο πλοίο, και το «Resadiye» αντιπροσώπευαν κάτι περισσότερο από τις φιλοδοξίες του οθωμανικού ναυτικού: ήταν εμβληματικά της εθνικής υπερηφάνειας.

Έως τα τέλη Ιουνίου 1914 το «Resadiye» ήταν σχεδόν ολοκληρωμένο στο Μπάροου και το «Sultan Osman I» είχε ρυμουλκηθεί στον κατάρου του Τάιν έως την προβλήτα όπου θα τοποθετούνταν τα πυροβόλα του. Κατά τις τελευταίες ημέρες του Ιουλίου κατέφθασε το τουρκικό ατμόπλοιο «Neşid Paşa» με ένα πλήρωμα παραλαβής. Όλα ετοιμάστηκαν για την τελετή ύψωσης της σημαίας στις 2 Αυγούστου και την άμεση αναχώρηση για την Κωνσταντινούπολη. Την 1η Αυγούστου τοποθετήθηκε το 13ο πυροβόλο των 12 ιντσών, με το τελευταίο να ακολουθεί την επομένη, λίγο πριν την τελετή. Εκείνο το βράδυ στάλθηκε στο ναυπηγείο ένας λόχος βρετανικού πεζικού με διαταγή να εμποδίσει την επιβίβαση του τουρκικού πληρώματος. Ο Πρώτος Λόρδος του Ναυαρχείου, Ουίνστον Τσόρτσιλ –κατά ειρωνεία της τύχης, το μόνο κάπως φιλότουρκο μέλος του βρετανικού υπουργικού συμβουλίου–, είχε αποφασίσει από μόνος του, και μάλλον παράνομα, να κατάρχει τα πλοία για λογαριασμό του Βασιλικού Ναυτικού. Το «Resadiye» και το «Sultan Osman I» κατελήφθησαν αμέ-

σως από το Βασιλικό Ναυτικό και μετονομάστηκαν σε HMS «Erin» και HMS «Agincourt».

Οι επικριτές του Τσόρτσιλ ισχυρίζονται ότι αυτές οι ενέργειές του στην κατάσχεση των δύο πολεμικών πλοίων έσπρωξαν την Τουρκία στην αγκαλιά των Κεντρικών Δυνάμεων και αυτή η εκδοχή έχει γίνει σχεδόν ο κανόνας. Το αν έχουν δίκιο είναι συζητήσιμο διότι, την εποχή που πληροφορήθηκε ότι τα πλοία κατασχέθηκαν, η τουρκική κυβέρνηση –ή τουλάχιστον το κομμάτι της εκείνο που είχε πραγματική σημασία– είχε ήδη συνδεθεί στενά με τις Κεντρικές Δυνάμεις. Οι υποστηρικτές του Τσόρτσιλ από την άλλη πλευρά, και με μάλλον αρκετή λογική, ισχυρίστηκαν εξίσου κραυγαλέα πως ο Πρώτος Λόρδος του Ναυαρχείου δεν θα μπορούσε να ενεργήσει διαφορετικά. Το να παραδώσει τα δύο υπερσύγχρονα θωρηκτά σε μια χώρα με την οποία η βρετανική κυβέρνηση δεν είχε σημαντική σχέση, και που θα ήταν στην καλύτερη περίπτωση ουδέτερη στον επερχόμενο πόλεμο, θα ήταν αδιανόητο, αφού ο πόλεμος με τη Γερμανία επέκειτο και το ισοζύγιο μεγάλων πολεμικών πλοίων –24 για το Βασιλικό Ναυτικό, 17 για το Ναυτικό του Κάιζερ– ήταν υπερβολικά ισοσκελισμένο για να κάνει τους Βρετανούς να νιώθουν άνετα.

Έως τότε είχε κηρυχτεί ο πόλεμος και έμελλε να γίνει πανευρωπαϊκός, και η σπίθα που τον άναψε ήταν όντως «κάποιο αναθεματισμένα ηλίθιο πράγμα στα Βαλκάνια», όπως είχε προειδοποιήσει ο Βίσμαρκ το 1898. Επρόκειτο για τη δολοφονία του διαδόχου του θρόνου της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας, αρχιδούκα Φραγκίσκου Φερδινάνδου, κατά τη διάρκεια μιας επίσκεψής του στη βουσιακή πρωτεύουσα, Σεράγεβο, στις 28 Ιουνίου.

Οι Αυστριακοί επέρριψαν φυσικά την ευθύνη στους Σέρβους. Ο δολοφόνος, ο δεκαοκτάχρονος Γκαβρίλο Πρινσίπ, είναι σίγουρο πως βοηθήθηκε και εφοδιάστηκε από μία μυστική σερβική κοινότητα, τη Μαύρη Χείρα,³⁷ που αποτελούνταν κυρίως από δυσαρεστημένους αξιωματικούς που διέκειντο εχθρικά απέναντι στην πολιτική κυβέρνηση του Βελιγραδίου. Πάντως η έρευνα που ακολούθησε βρήκε την ίδια τη σερβική κυβέρνηση αθώα, πράγμα που, θεωρητικά τουλάχιστον, στέρησε από τους Αυστριακούς κάποιοι στόχο στον οποίο θα μπορούσαν να επιτεθούν. Η αντίδρασή τους υπήρξε χαρακτηριστική: απλώς αγνόησαν τα γεγονότα και προχώρησαν όπως επιθυμούσαν.

Ο Αυστριακός Υπουργός Εξωτερικών, Μπέρχτολντ, έχοντας αποφασίσει πως είχε έρθει η ώρα «να κανονίσουμε τους λογαριασμούς μας με τη Σερβία άπαξ διά παντός», συνέταξε μία σειρά απαιτήσεων που παραβία-

ζαν τη σερβική ανεξαρτησία, σίγουρος ότι η πιθανότατα αρνητική απάντηση θα παρείχε την επιζητούμενη αιτία πολέμου. Το πολύ προσεκτικά διατυπωμένο τελεσίγραφο που τους περιείχε επιδόθηκε στις 23 Ιουλίου και, όταν η Σερβία τους απέρριψε, οδήγησε μοιραία στον πόλεμο, αρχικά μεταξύ Αυστροουγγαρίας και Σερβίας στις 28 Ιουλίου. Τέσσερις ημέρες αργότερα η σύμμαχος της Αυστροουγγαρίας, Γερμανία, κήρυξε τον πόλεμο στη σύμμαχο της Σερβίας, Ρωσία, και στις 3 Αυγούστου έκανε το ίδιο εις βάρος της Γαλλίας που συνδεόταν συμμαχικά με τη Ρωσία, οπότε και η Μεγάλη Βρετανία κήρυξε τον πόλεμο στη Γερμανία. Από αυτή τη στιγμή και μετά η θέση των εθνών που συμάχησαν με τους δύο κύριους συνασπισμούς με ποικίλους βαθμούς πεποιθήσεων γίνεται τόσο πιο πολύπλοκη όσο και μάλλον αχρείαστη να οριστεί απόλυτα.³⁸

Η κατάσταση στην Κωνσταντινούπολη ήταν θλιβερή. Με τον πόλεμο μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων να απέχει ελάχιστας μόνον ημέρες, η Οθωμανική Αυτοκρατορία έστεκε ολομόναχη, χωρίς κανέναν να παίρνει το μέρος της, αντιμέτωπη με την πολύ πραγματική προοπτική του διαμελισμού ή και κάτι χειρότερου, αν ένας άπληστος –ή ευρισκόμενος σε ανάγκη– νικητής αποφάσιζε να εστιάσει την προσοχή του επάνω της. Ευρισκόμενοι σε απόγνωση, οι Νεότουρκοι στράφηκαν προς τον μοναδικό δυνητικό πάτρωνα που απέμενε και άρχισαν διαπραγματεύσεις με τη Γερμανία. Αυτή είναι η μία άποψη της κατάστασης, το ότι δηλαδή η Τουρκία οδηγήθηκε στο να συμμετάσχει στον Μεγάλο Πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων λίγο-πολύ παρά τη θέλησή της. Υπάρχουν φυσικά εναλλακτικές εξηγήσεις. Πρώτον, ότι ελίχθηκε σ' αυτή τη συμμαχία από τους Νεότουρκους και, δεύτερον, ότι σύρθηκε σ' αυτήν από τη Γερμανία.

Η αλήθεια αποτελεί συνδυασμό αυτών των σεναρίων. Στις 22 Ιουλίου, όταν ο Ενβέρ έλαβε την άδεια να δοκιμάσει την τύχη του στη γερμανική πρεσβεία, δεν κατέληξε πουθενά και η κρούση του απορρίφθηκε αμέσως.³⁹ Υπάρχουν δύο έντονα διαφορετικοί λόγοι για την απόρριψη εκ μέρους του Βάνγκενχάϊμ. Ο πρώτος είναι αλτρουιστικός: το ότι δεν είχε πειστεί πως μια συμμαχία με τη Γερμανία, και συνεπώς η εξασφαλισμένη εχθρότητα της Ρωσίας όπως και της Βρετανίας και της Γαλλίας, ήταν προς το συμφέρον της Τουρκίας. Ο δεύτερος είναι πολύ πιο ρεαλιστικός: απέρρεε από την άποψή του πως ο οθωμανικός στρατός ήταν αδύναμος, η κυβέρνηση δεν είχε χρήματα να δαπανήσει για να τον βελτιώσει και, όπως και να 'χε το πράγμα, οι ηγέτες της ήταν ανίκανοι. Ως εταίρος, η Τουρκία θα αποτελούσε αδυναμία.

Αυτή η απόρριψη ήρθε σαν ένα ισχυρό και μη αναμενόμενο πλήγμα για τον Ενβέρ πασά. Είχε κερδίσει χρόνο έως ότου όλες οι άλλες –και

γι' αυτόν ανεπιθύμητες – απραποί είχαν διερευνηθεί και τώρα είχε αντιμετωπίσει απόρριψη από τη Γερμανία που εκτιμούσε και δεν του είχε απομείνει πουθενά αλλού να πάει. Δεν θα έπρεπε να φοβάται. Τριάντα έξι ώρες αργότερα, ο Κάιζερ Γουλιέλμος Β΄ επενέβη προσωπικά, με τη συνηθισμένη του ετοιμότητα να ασκεί το παραχωρηθέν από τον Θεό δικαίωμά του να παρεμβαίνει στη δουλειά της κυβέρνησής του. Ενημερωμένος για την προσέγγιση του Ενβέρ στον πρέσβη και την αντίδραση που υπήρξε σ' αυτή, διέταξε μία πλήρη μεταστροφή και την επομένη άρχισαν οι διαπραγματεύσεις ανάμεσα στον Βάνγκενχαϊμ, που τώρα λειτουργούσε υπό τις άμεσες οδηγίες του καγκελάριου Τέοπαλντ φον Μπέτμαν Χόλβεγκ, και του Οθωμανού Μεγάλου Βεζίρη Σάιτ Χαλίμ. Στις 28 Ιουλίου τηλεγραφήθηκε στο Βερολίνο ένα προσχέδιο συνθήκης. Ο Μπέτμαν Χόλβεγκ δεν εντυπωσιάστηκε ιδιαίτερα από τους όρους του και στις 31 Ιουλίου διέταξε τον Βάνγκενχαϊμ να μην υπογράψει αν δεν βεβαιωνόταν ότι οι Τούρκοι θα προσέφεραν κάτι χρήσιμο στη συμμαχία, και ειδικότερα ότι θα αναλάμβαναν κάποιου είδους δράση κατά της Ρωσίας, στην οποία ετοιμαζόταν να κηρύξει πόλεμο. Φαίνεται πως ο Βάνγκενχαϊμ είχε ηττηθεί στους ελιγμούς. Οι Τούρκοι δεν ανέλαβαν τέτοια δέσμευση, ούτε καν την υπαινίχθηκαν,⁴⁰ αλλά στις 2 Αυγούστου έλαβαν ούτως ή άλλως τη συνθήκη που ήθελαν.

Ήταν ένα σύντομο και σαφές έγγραφο, όπως ακριβώς τείνουν να είναι οι συνθήκες φιλίας. Το (δεύτερο) άρθρο που περιείχε το ψαχνό της συμφωνίας δήλωνε:

Σε περίπτωση καθ' ην η Ρωσία επέμβει με ενεργά στρατιωτικά μέτρα προκαλώντας ένα casus foederis [μία αιτία για να εμπλακεί κανείς σε πόλεμο εξαιτίας της συμμαχίας] για τη Γερμανία σε σχέση με την Αυστροουγγαρία, το ως άνω casus foederis θα ισχύσει επίσης και για την Τουρκία.

Καμία μνεία δεν γινόταν για κανένα άλλο μέρος. Στην ουσία υποχρέωνε την Τουρκία να εμπλακεί σε πόλεμο με τη Ρωσία (μόνο με τη Ρωσία, θα πρέπει να παρατηρήσουμε, αν και δεν θα πρέπει να αγνοήσουμε τη φύση του συμφώνου που εγκαθίδρυσε την Τριπλή Συμμαχία και να προσέξουμε πως, αν η Τουρκία εκδήλωνε μια επιθετική ενέργεια κατά της Ρωσίας, οι σύμμαχοι της Ρωσίας θα ήταν δεσμευμένοι να κηρύξουν τον πόλεμο *εναντίον της...*) αν η Γερμανία είχε πράξει κάτι τέτοιο εξαιτίας της Αυστροουγγαρίας (αγνοώντας το γεγονός ότι η Γερμανία είχε ήδη κηρύξει τον πόλεμο στη Ρωσία την προηγούμενη μέρα και ότι η Αυστροουγγαρία δεν το είχε πράξει ακόμη).

Στο σύμφωνο περιεχόταν ένα άρθρο που δέσμευε τα δύο μέρη σε μυστικότητα. Το τήρησαν επιμελώς και οι δύο χώρες, αλλά αυτό που δεν μπορούσε να αποκριθεί ήταν η επιστράτευση των ενόπλων δυνάμεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που διατάχθηκε στις 3 Αυγούστου.⁴¹ Στους επιτετραμμένους της Τριπλής Συμμαχίας στην Κωνσταντινούπολη, ο Σαΐντ Χαλίμ παρουσίασε την επιστράτευση ως μία ουδέτερη αντίδραση στα γεγονότα στην Ευρώπη και τους διαβεβαίωσε πως το κίνητρό της ήταν πρωταρχικά οι φόβοι για μία αφηνδιαστική επίθεση από τη Βουλγαρία. Η Βουλγαρία όντως βρισκόταν στις σκέψεις των Τούρκων, αλλά όχι ως ένας δυνητικός αντίπαλος, αφού ήδη από την 1η Αυγούστου ο Βάνγκενχαϊμ και ο επικεφαλής της γερμανικής στρατιωτικής αποστολής στην Τουρκία, στρατηγός Ότο Λίμαν φον Ζάντερς, είχαν αρχίσει να ασχολούνται με το να πείσουν τον Ενβέρ για τα πλεονεκτήματα της σύναψης ενός συμφώνου με τη Βουλγαρία, με την προοπτική της ανάληψης μιας συνδυασμένης επίθεσης κατά των νότιων εσχατιών της Ρωσίας (υπήρξαν ανεπιτυχείς, αν και συμφωνήθηκε μία συνθήκη αμοιβαίας άμυνας στις 19 Αυγούστου).

Στην πορεία αυτών των συζητήσεων ανέκυψε ένας νέος παράγοντας: η προσφορά για τη στάθμευση μιας ισχυρής ναυτικής δύναμης στη Μαύρη Θάλασσα για την υποστήριξη των κοινών βουλγαροτουρκικών επιχειρήσεων. Η Γερμανία είχε στη διάθεσή της ακριβώς ένα τέτοιο πράγμα: το σύγχρονο καταδρομικό μάχης SMS «Goeben» κλάσης «Moltke» και το συνοδό του πολεμικό, το ελαφρύ καταδρομικό SMS «Breslau», κλάσης «Magdeburg», υπό τη γενική διοίκηση του υποναυάρχου Βίλχελμ Ζούχον. Τα δύο πολεμικά βρισκόνταν στη Μεσόγειο από τον Νοέμβριο του 1912 όταν είχαν λάβει διαταγή να πλεύσουν εκεί για να εξασφαλίσουν τα γερμανικά συμφέροντα κατά τον Βαλκανικό Πόλεμο. Το «Goeben» δεν ήταν και σε άριστη κατάσταση –αν και δεν είχαν περάσει δύο χρόνια από την ένταξή του σε υπηρεσία, οι σωλήνες νερού των λεβήτων του ήταν ελαττωματικοί και, μόλο που οι περισσότεροι είχαν αντικατασταθεί, εξακολουθούσε να μη μπορεί να αναπτύξει την πλήρη ισχύ του–, αλλά ακόμη κι έτσι, χάρη στα 10 πυροβόλα του των 280 χιλιοστών (11 ιντσών) που μπορούσαν να εκτοξεύσουν διατρητικές οβίδες βάρους 300 κιλών σε απόσταση σχεδόν 20 χιλιομέτρων, θα ήταν πολύ ανώτερο έναντι οποιουδήποτε σκάφους του ρωσικού Στόλου της Μαύρης Θάλασσας, τουλάχιστον μέχρι να ενταχθούν σε υπηρεσία τα τρία *ντρεντοτ* κλάσης «Imperatrítsa Mariya» που τότε βρισκόνταν στο στάδιο της αποπεράτωσης.

Το «Goeben» απέπλευσε στις 30 Ιουλίου από την Πόλα, τη βάση του αυστρουγγρικού ναυτικού στο μυχό της Αδριατικής, και συναντήθηκε με το «Breslau» στη Μεσσήνη. Από εκεί τα δύο πλοία έπλευσαν για το

ακρωτήριο Μπλανκ στην ακτή της Τυνησίας. Πολύ νωρίς τα ξημερώματα της 4ης Αυγούστου, με τη Γαλλία να έχει κηρύξει τώρα τον πόλεμο στη Γερμανία, χωρίστηκαν μεταξύ τους και βομβάρδισαν τα αλγερινά λιμάνια της Φιλίππιλ (Σκίκντα) και της Μπον (Ανάμπα), όπου φορτώνονταν οπλιταγωγιά. Καθώς ο Ζούχον στρεφόταν για να απομακρυνθεί, ανυπόμονος να ενωθεί και πάλι με το «Breslau», μελέτησε τις νέες οδηγίες που είχε λάβει και οι οποίες τον διέταζαν να κινηθεί προς την Κωνσταντινούπολη.

Ο βρετανικός Στόλος της Μεσογείου υπό τη διοίκηση του αντιναύαρχου σερ Άρτσιμπαλντ Μπέργκλεϊ Μιλν, έκανε μία επιπόλαιη προσπάθεια να σταματήσει τα δύο πλοία, αλλά μόνο το ελαφρύ καταδρομικό HMS «Gloucester» βρέθηκε όντως σε ακτίνα βολής απ' αυτά,⁴² κι έτσι το «Goeben» και το «Breslau» έφτασαν έξω από την είσοδο των Δαρδανελίων στις 17:00 το απόγευμα της 10ης Αυγούστου. Τουρκικά αντιτορπιλικά εμφανίστηκαν και τους έκαναν σινιάλο να τα ακολουθήσουν. Τρεις μέρες αργότερα βγήκαν από τη Θάλασσα του Μαρμαρά, έχοντας αριστερά τους το Μπλε Τζαμί, την Αγία Σοφία και το Παλάτι του Τοπκαπί πάνω στην κορυφή του λόφου του, και έριξαν άγκυρα στον Κεράτιο Κόλπο, με την πόλη της Κωνσταντινούπολης να υψώνεται μπροστά τους μέσα στο σκονισμένο πρωινό φως του ήλιου.

Οι περισσότερες αφηγήσεις λένε πως στη συνέχεια η Γερμανία προσέφερε το «Goeben» και το «Breslau» στην Τουρκία ως αντικατάσταση για τα κατασχεμένα «Resadiye» και «Sultan Osman I». Στην πραγματικότητα, η πρόταση γι' αυτή την παραχώρηση ήρθε από τους Τούρκους, φαινομενικά ως ένας τρόπος παράκαμψης της ανάγκης να τα θέσουν υπό περιορισμό. Στις 16 Αυγούστου, ο Τζεμάλ πασάς τα παρέλαβε και τυπικά για λογαριασμό του τουρκικού ναυτικού με τα ονόματα «Yavuz Sultan Selim» και «Midilli», οπότε και τα πληρώματά τους εντάχθηκαν στο οθωμανικό ναυτικό.⁴³ Ξαφνικά τα δύο πλοία είχαν αποκτήσει και πάλι αξία, διότι και μόνο το «Goeben», αν και δεν θα μπορούσε να αντέξει για πολύ απέναντι στα μεγάλα συμμαχικά πολεμικά στη Μεσόγειο, έδινε στην Τουρκία τον έλεγχο της Μαύρης Θάλασσας.

Έχοντας αποκτήσει τον προσάτη τους και έχοντας εξασφαλίσει τις υπηρεσίες σύγχρονων πλοίων και ενός πολύ ικανού Γερμανού ναυάρχου μαζί μ' αυτά, οι Νεότουρκοι δεν έσπευσαν να υποστηρίξουν ανοικτά το Βερολίνο, όπως ήλπιζε και ανέμενε η κυβέρνησή του, αλλά αντιθέτως φαίνεται πως άρχισαν να διερωτώνται πόσο μακριά θα μπορούσαν να πάνε με μια προσεκτική πολιτική υπεκφυγής⁴⁴ και έδειξαν πολλά σημάδια ότι επιθυμούσαν να εξακολουθούν να παραμένουν ουδέτεροι.

Ο Τσόρτσιλ τουλάχιστον δεν συγκινήθηκε. Πράγματι, από τις αρχές Σεπτεμβρίου είχε πειστεί για την εχθρότητά τους και είχε αρχίσει να σχεδιάζει αντίμετρα σ' αυτή. Στις 2 Σεπτεμβρίου, αν και δεν υφίστατο κατάσταση πολέμου μεταξύ των δύο εθνών, έλαβε την άδεια από το υπουργικό συμβούλιο να βυθίσει τουρκικά πολεμικά σκάφη σε περίπτωση που έβγαιναν στη Μεσόγειο συνοδεύοντας το «Goeben» ή το «Breslau», και αργότερα έδωσε οδηγίες στον διοικητή της Μοίρας Δαρδανελίων⁴⁵ να γυρίσει πίσω τουρκικά πολεμικά πλοία αν αυτά έπλεαν μόνα τους. Στις 26 Σεπτεμβρίου ένα τουρκικό τορπιλοβόλο –με Γερμανούς ναύτες ανάμεσα στο πλήρωμά του– επιχείρησε να κάνει ακριβώς αυτό, και πράγματι υποχρεώθηκε να γυρίσει πίσω. Ο Γερμανός διοικητής των τουρκικών οχυρών που ήλεγχαν την είσοδο των Στενών, στρατηγός Βέμπερ, προέβη σε αντίποινα με δική του πρωτοβουλία και τα έκλεισε,⁴⁶ διατάσσοντας να καλυφθούν τα κενά στα φράγματα ναρκών και να σβήσουν οι φάροι. Η κυβέρνηση στην Κωνσταντινούπολη έμοιαζε πρόθυμη να συμβιβαστεί υπό την πίεση των πρεσβευτών, αλλά σύντομα έγινε σαφές ότι ισχυρές μερίδες στους κόλπους της δεν επιθυμούσαν να αντιστρέψουν τη διαδικασία. Ο μακράν μεγαλύτερος χαμένος ήταν φυσικά η Ρωσία, διότι η ισχυρογνωμοσύνη της Τουρκίας την εμπόδιζε τόσο να εξαγάγει τη σοδειά σιτηρών της, και έτσι να κερδίσει πολύτιμο ξένο συνάλλαγμα, όσο και την απομόνωνε – γιατί, με τη Βαλτική να βρίσκεται ήδη υπό γερμανικό έλεγχο, τα μόνα εναπομείναντα προσβάσιμα λιμάνια της στα ευρωπαϊκά ύδατα ήταν ο Αρχάγγελος και το Μούρμανσκ στη Λευκή Θάλασσα, τα οποία σύντομα θα έκλειναν από τους πάγους.

Παρ' όλ' αυτά δεν υπήρχε ακόμη ανοιχτή υποστήριξη από την Υψηλή Πύλη. Ο Ενβέρ εξήγησε στον Βάνγκενχάιμ ότι η επιφυλακτικότητα της κυβέρνησής του πήγαζε από μία μερίδα της οποίας ηγείτο ο Σάιντ Χαλίμ και όπου συμπεριλαμβανόταν ο Ταλάτ, ο Τζεμάλ και οι περισσότεροι σημαντικοί άνδρες του υπουργικού συμβουλίου, και ότι υπήρχαν πράγματι φωνές που διαφωνούσαν ακόμη και μέσα στο στρατό, μεταξύ αυτών και εκείνη του Μουσταφά Κεμάλ μπέη. Ευρισκόμενος σε ανεπίσημη εξορία έπειτα από μία σειρά διαφωνιών με τον πολιτικό προϊστάμενό του, και υπηρετώντας ως στρατιωτικός ακόλουθος στη βουλγαρική κυβέρνηση στη Σόφια, ο Κεμάλ είχε προσπαθήσει να αποτρέψει τον Ενβέρ να προωθήσει στη συνθήκη του Αυγούστου, τονίζοντας ότι το πιθανό αποτέλεσμα θα αποτελούσε συμφορά: αν η Γερμανία κέρδιζε τον πόλεμο, η θέση της Τουρκίας θα περιοριζόταν σ' αυτήν ενός δορυφόρου,⁴⁷ ενώ αν τον έχανε, όπως υπέθετε κι ο ίδιος πως θα συνέβαινε, η Τουρκία θα έχανε τα πάντα.

Ο Ενβέρ αρκέστηκε να οχυρωθεί πίσω από τους άλλους εταίρους του της τριανδρίας και να επιχειρήσει να κερδίσει χρόνο, όντας αβέβαιος ακόμα για το αν είχε κάνει τη σωστή επιλογή, απ' ό,τι λένε ορισμένες αφηγήσεις. Άλλες πάλι, πιο αξιόπιστες απόψεις, λένε πως απλώς ήλπιζε να βελτιώσει περαιτέρω τη θέση του. Η λαμπρή γερμανική νίκη στο Τάνενμπεργκ, στα τέλη Αυγούστου, ίσως να τον επηρέασε αποφασιστικά, αλλά μέσα σε λίγες εβδομάδες αυτή αντισταθμίστηκε από την αποτυχία του γερμανικού στρατού στη Γαλλία να καταλάβει –ή έστω να απειλήσει– το Παρίσι έπειτα από την ήττα του στον ποταμό Μάρνη. Κατόπιν, το εκκρεμές κινήθηκε και πάλι προς την άλλη πλευρά, με τον Χίντενμπουργκ να εκδιώκει τελείως τους Ρώσους από την Ανατολική Πρωσία...

Έως την πρώτη εβδομάδα του Οκτωβρίου ο Ενβέρ είχε κατασταλάξει πως είχε έρθει η ώρα να δράσει, προτού η Γερμανία γονατίσει τη Ρωσία και την εξαναγκάσει να συνάψει χωριστή ειρήνη, αφαιρώντας τη νομική βάση που θα είχε η Τουρκία για να εμπλακεί σε πόλεμο εναντίον της, διότι αυτό θα της στερούσε οποιαδήποτε λεία πολέμου, ιδίως τις επαρχίες του Καυκάσου που διακαώς επιθυμούσε. Στις 9 Οκτωβρίου είπε στον Βάνγκενχαϊμ πως κατόρθωσε να μεταπειεί τον Ταλάτ και να τον φέρει στο δικό του σκεπτικό, και πως ο Τζεμάλ έδειχνε κι αυτός σημάδια μεταστροφής. Αυτό που χρειαζόταν τώρα, είπε στον Γερμανό πρέσβη, ήταν χρήματα για να πληρώσει τα ολοένα και πιο ανήσυχα στρατεύματα. Στις 12 Οκτωβρίου η γερμανική κυβέρνηση έστειλε σιδηροδρομικώς 20 εκατομμύρια μάρκα (ένα εκατομμύριο λίρες, δηλαδή περίπου μισό δισεκατομμύριο στερλίνες σε σημερινές τιμές, ανάλογα με τα κριτήρια που χρησιμοποιεί κανείς) σε χρυσό στην Κωνσταντινούπολη και επανέλαβε τη χειρονομία πέντε μέρες αργότερα,⁴⁸ οπότε ο Ενβέρ ανακοίνωσε με τη σειρά του πως ο Τζεμάλ είχε ταχθεί στο πλευρό του. Πάντως δεν είχε προλάβει να βρεθεί ο χρυσός στο τουρκικό ταμείο, όταν στις 21 Οκτωβρίου ο Ταλάτ φαινομενικά υπαναχώρησε στην υπόσχεσή του και προσχώρησε ξανά στους ουδέτερους. Ο Ενβέρ έδειξε να μη συγκινείται ιδιαίτερα. Είπε στους Γερμανούς πως, για όσο διάστημα διατηρούσε την υποστήριξη του Τζεμάλ, το γεγονός αυτό δεν είχε και μεγάλη σημασία. Δεν τους είπε ωστόσο γιατί *ακριβώς* χρειαζόταν την υποστήριξη του συναδέλφου του στο υπουργείο Ναυτικών.

Όλα αποσαφηνίστηκαν όταν η Κωνσταντινούπολη ξύπνησε το πρωί της 28ης Οκτωβρίου και ανακάλυψε πως έλειπε ένα από τα χαρακτηριστικά στοιχεία του τοπίου της. Κουρασμένος από την προσπάθεια να πείσει τους συναδέλφους του στην κυβέρνηση να κηρύξουν τον πόλεμο στην Τριπλή Συμμαχία, ο Ενβέρ αποφάσισε να χρησιμοποιήσει ένα αμβλύ ερ-

γαλείο για να επιτύχει το ίδιο αποτέλεσμα από την ανάποδη. Έπεισε τον Τζεμάλ να συνεργαστεί και, δίχως να ενημερώσει τους συναδέλφους τους, να διατάξει τον Ζούχον να βγάλει το «Yavuz Sultan Selim» και το «Midilli» στη Μαύρη Θάλασσα, δίνοντάς του άδεια εν λευκώ να ενεργήσει κατά βούληση. Συνοδευόμενος από τουρκικά αντιτορπιλικά, έπλευσε προς την Κριμαία και, νωρίς το πρωί της 29ης Οκτωβρίου, βομβάρδισε απροειδοποίητα τη Σεβαστούπολη, την Οδησό και το Νοβοροσίσκ πυρπολώντας αποθήκες καυσίμων, βυθίζοντας μία ρωσική κανονιοφόρο και έξι εμπορικά πλοία και σκοτώνοντας αμάχους. «Έχω ρίξει τους Τούρκους μέσα στην πυριτιδαποθήκη και άναψα πόλεμο μεταξύ της Ρωσίας και της Γερμανίας», έγραψε ο Γερμανός ναύαρχος στη σύζυγό του.

Χρειάστηκε χρόνος για να φτάσουν τα νέα στο Λονδίνο, αλλά όταν τα έμαθε ο Τσόρτσιλ στις 31 Οκτωβρίου διέταξε αμέσως το Βασιλικό Ναυτικό να αρχίσει εχθροπραξίες με την Τουρκία. Την επομένη, ένα οπλισμένο ιστιοφόρο που πιστευόταν πως πόντιζε νάρκες βυθίστηκε ανοικτά της Σμύρνης, και στις 3 Νοεμβρίου πλοία της Μοίρας Δαρδανελίων μαζί με δύο γαλλικά θωρηκτά βομβάρδισαν τα οχυρά στο ακρωτήριο Έλλη, στο άκρο της χερσονήσου της Καλλίπολης. Μέσα στην έξαψη, κανείς τόσο στο Λονδίνο όσο και στο Παρίσι (ή στο Πέτρογκραντ, όπως είχε μετονομαστεί η ρωσική πρωτεύουσα τον Αύγουστο, αφού η Αγία Πετρούπολη – Πέτερσμπουργκ – είχε κριθεί πως ηχούσε πολύ γερμανική) δεν είχε σκεφτεί στην πραγματικότητα να κηρύξει τον πόλεμο στην Τουρκία, αλλά η παράβλεψη διορθώθηκε από τους Ρώσους αργότερα την ίδια μέρα, και οι Βρετανοί και οι Γάλλοι ακολούθησαν στις 5 Νοεμβρίου.

Αφού ανέλαβαν τα νύια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι Νεότουρκοι αποφασίζουν, στα μέσα του 1914, να συμμετάσχουν στον πόλεμο στο πλευρό της Γερμανίας, εκπλήσσοντας δυσάρεστα τις κυβερνήσεις της Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας, οι οποίες υποτίμησαν αρχικά την απειλή και ούτε καν υποψιάστηκαν ότι η σύγκρουση με τους Τούρκους θα κόστιζε, τελικά, εκατομμύρια ανθρώπινες ζωές.

Ο πόλεμος κράτησε τέσσερα ολόκληρα χρόνια. Η αρχή έγινε με την απόβαση στον «Κήπο της Εδέμ», όταν οι Οθωμανοί απειλίσαν την κυριαρχία της Βρετανίας στο νευραλγικό πέρασμα της Διώρυγας του Σουέζ, και ολοκληρώθηκε με μια ιστορική, σαρωτική νίκη στο πεδίο του βιβλικού Αρμαγεδδώνα στη βόρεια Παλαιστίνη. Ένα ολόκληρο τμήμα του βρετανικού στρατού εκδιώχθηκε από την Καλλίπολη και άλλο ένα αιχμαλωτίστηκε στη Μεσοποταμία. Επιπλέον, οι Τούρκοι εξασφάλισαν εκ νέου την κυριαρχία τους στον Καύκασο, έπειτα από την Οκτωβριανή Επανάσταση και την κατάρρευση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, γεγονός που είχε τρομακτικές συνέπειες για τον πληθυσμό της περιοχής.

Αν και ακούγεται απίστευτο, ποτέ προηγουμένως δεν επιχειρήθηκε η καταγραφή ολόκληρης της ιστορίας του Μεγάλου Πολέμου στην περιοχή της Μέσης Ανατολής. Σε αυτό το κεφαλαίο έργο, ο Ρότζερ Φορντ καταπιάνεται με αυτό ακριβώς το θέμα, προχωρώντας σε μια εκτίμηση των πολιτισμικών συνεπειών που προέκυψαν καθώς τα σύγχρονα έθνη-κράτη της Μέσης Ανατολής αναδύονταν μέσα από τα ερείπια μιας Αυτοκρατορίας η οποία είχε διαρκέσει περισσότερο από έξι αιώνες.



ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.
ΤΑΤΟΪΟΥ 121, 144 52 ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΤΤΙΚΗΣ
ΤΗΛ.: 210 28 04 800 • FAX: 210 28 19 550
www.psichogios.gr • e-mail: info@psichogios.gr

ISBN 978-960-496-024-8



9 789604 960248

ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ: 08814

ΔΙΑΒΑΣΩ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟ ΓΙΑΤΙ ΜΕ ΕΝΑ ΒΙΒΛΙΟ ΤΑΞΙΔΕΥΩ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ